

Gyűjtő: NAGY KÁROLY

Gyűjtés ideje: 1966.

TART.: KAPOSGYARMAT A TAGOSÍTÁSIG.

51 lap.

Földrajzi mutató: KAPOSGYARMAT

Staktmutató: VI.

VII

XVIII

Iratgyűjtő

MSZ 5617

PAPIRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

JELEZÉS

ÁTVÉZETVE AZ EGYSÉGES LTK. 1023-as TÉTELE ALÓL

1023

RIPPL-RÓNAI MÚZEUM
KAPOSVÁR
Telefon: 23-74. — Postafiók: 70.

IV/27/3.

S z e m é l y i l a p

a XIV. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra
beküldött pályamunkához

A pályázó neve:

Nagy Károly tanár

A beküldött pályamunka címe:

A kaposgyarmati parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba.

A pályázaton felhasznált irodalom - forrásmunkák:

Lásd: bent Jegyzetek cím alatt.

Az adatközlők személyi adatai:

Lásd: bent Jegyzetek cím alatt.

A pályamunka nem vett részt más pályázaton.

A pályázó további gyűjtési tervei:

ugyanilyen elgondolás alapján feldolgozza Nagybajom község, volt somogyi mezőváros történetét, a XIX. századbeli fejlődésének útját.

Kaposvár, 1966. VII. 22.

Aláírás:..... *Nagy Károly*

Lakcím: ..Kaposvár..Bajcsy.4s.u..1/a.

Szünidei lakcím:.....ugyanaz.....

ooo

ooo 000 ooo

ooo

T a r t a l o m

1. Földrajzi környezete.....1 - 2 old.
2. A község története.....2 - 5 "
3. Birtokperek.....5 - 16 "
4. Birtokviszonyok alakulása:
ezen belül: a./ a parasztság felbomlásának
kezdetei:.....17 -20 "
b./ a " porosz utas " fejlődés követk
kezményei aaposgyarmat életében...20 -25 "
5. A paraszti gazdálkodás helyzete 1867 után.....26 -34 "
6. A népesség alakulása.....35 -38 "
7. Jegyzetek
8. Mellékletek: 8 darab táblázat.

ooo 000 ooo

Földrajzi környezet

A Kapos völgyétől délre, az egészen Szigetvárig nyúló dombos-völgyes, erdővel borított tájat Zselicnek nevezzük. A név eredete csaknem a homályba vész. Nyelvészeink délszláv eredetűnek tartják, s valami kellemeset, kívánatos, gyönyörködöttöt jelent.

Erdőszegélyezte völgyeinek kanyarulata mentében 18 község húzódik meg. Valóban gyönyörködöttő ez a táj; a megyének talán a legszebb tája. Felzárkózott túlnyomórészt erdő borítja. Már régebben írta egyszer Göncsi Ferenc Somogyról a Somogyi betyárvilág című munkájában, hogy "itt mindig nagyon sok és nagy terjedelmű erdőség volt. Azért az válhatott közmondásossá, hogy nem az erdők vannak Somogyban, hanem Somogy van az erdőkben. Talán ezért viszonylag zárt tájegységet és néprajzi egységet jelent a Zselic még ma is.

E táj különösen gazdag népszokásaiban, hagyományjaiban, viseletében és táncában. Róla és a benne élő népről már több írás jelent meg, de úgy gondolom, hogy Somogy még önmagának is adós olyan átfogó, a 18 zselici községről írt etnográfiai, történelmi jellegű írással, amely megmutatja néprajzi sajátosságainak szépségeit és az itt élő népek küzdelmeit.

A kapos szabályozása előtt a Zselic még jobban el volt zárva a "világtól", hiszen a mocsras-ingoványos Kapos-völgyön csak Baténál és a városnál volt átjárás. A XIX. századvégi nagy megyei vasútépítkezések aztán kimozdították a zselici embereket is magányosságukból. Az egyre javuló közuti közlekedés és az 1900-ban megépült Kaposvár-Szigetvár-i vasút közelebb hozta a Zselicet is a városhoz.

Gyarmat vasútállomása a Táborhegy erdeje alatt húzódik meg. Innen még csak a baranglábat lehet látni, és gyalognunk kell még kb. egy kilométert, mire beérünk a faluba, ahová az állomásról kövesut vezet, melyet 1949-ben építettek.

A falu fekvésében alkalmazkodik a környezethez, úgy épült, mint a többi zselici község - völgymentében. Házaik száma má 37. Környezete gyönyörű, valóban kívánatos a letelepedésre. Kellemetlen csak az, hogy esőséskor minden csapadék az udvarokra ömlik, mivel a környező dombok mind a falu utcájára lejtnek. A község tengerszintfeletti magassága 165 méter. Legmagasabb pontja a Forró-hegy, amely a községgel szemben, dél felé helyezkedik el. A falu egysoros te-

lepülés, amelynek közepén névtelen patak folyik, amely esőzéskor folyóvá duzzad, és mindig előnti az utcát. Ez a patak vezeti le a környező dombokról lefolyó csapadékokat.

A falu határa nemcsak domborzatában változatos, hanem talajában is. A felszín mindenütt barna erdőtalaj. Azonban az irtott területeken az erdőtalajt az esőviz és hólé lemosa. A talaj alul homokos vályog, vagy mélyrétegű lösz, amely a meredekebb lejtőkön már a felszínre is bukkant. Az erdei szakadókos vizmosásokban mindenütt hatalmas homokkötőbbséket találunk. A vizmosások, vizek mentén elterülő hordalék által feltöltött sík talaj humuszban már gazdagabb. Sajnos, az ilyen területeken földművelést nem lehet folytatni, mert ezek a részek mindig áradásnak vannak kitéve. A hegyhátak, domboldalak talaja alkalmas a földművelésre. A földek minősége harmadosztályú, közepes termést adó föld. A lakosság foglalkozásra nézve földműves; de a fejlett állattenyésztésből és az erdőkitermelésből is jelentős jövedelme van. A falut szorgalmas, munkabíró nép lakja, amely a történelem során igen változatos eseményeket élt át.

A község története / 1 /

A községről írott első feljegyzések szerint 1296-ban a Győr nembeli Ders fia, Ders vásárolta meg. Az 1346 évi osztás alkalmával a Szerdahelyi Dersfiakat iktatták a helység birtokába. Az 1425-ös feljegyzések alapján a Szerdahelyi Csepel János fiai: János és Dancs, továbbá Szerdahelyi Desrfi Márton tartottak jogot a helységre a zselicszentjakabi apátsággal szemben. 1454-ben Dancsfi Pál itteni rész-birtokait Somi Mihálynak vetette zálogba. Az 1660 évi dézsmaváltsággal alapján Imrefy Farkasné jószágja volt. / 2 /

Mivel Kaposvártól csak 17 km-re van, lakossága a török hódoltság alatt sokat szenvedett az itt székelő török helyőrségtől. Az első adatok nem tettek ugyan róla említést, de úgy látszik, hogy a falu lélekszáma jelentős lehetett - a korabeli viszonyoknak megfelelően a hódoltság előtt. Az 1695-ös, a török kiűzése utáni első hitelesnek mondható összeírások szerint 1 2/4 telkes, azaz másfél telkes magyar községnek volt feltüntetve. Ebben az időben 3 jobbágycsalád lakta - 20 fővel. A jobbágycsaládok állatállománya: 4 ökör, 5 tehén, 7 borjú, 31 disznó és 9 kas méh volt. Az általuk megművelt terület: 15 hold / 1 200 m²-el számolva / gabona / bura, rozs /, 16 hold zab, 1 hold köles. A kaszáló jelentős lehetett már akkor is, mert 27 szekér szénát termelt a jobbágyok bevallása szerint is. A falu szőlője 15 kapás volt. Erdeje elég nagy és termékeny. Szántóföldjeinek

nagy részét a bozót és az erdő a jobbágyoknak hiánya miatt benőtte. Még négy egész telek lakatlanul maradt. A falu örököse, azaz földesura ebben az időben a Sárkány család örökös jogán Esterházy herceg. A török idők alatt a régi földesurnak évi négy forintot adóztak, míg Klose Bali, kaposvári basának házáknak és évente 50 dénárt és egy /1/ okka / 50 liter / vaját.

Az összeírások szerint ugyanazt kellett most a császárnak is fizetni. A téli elszállásolási porció pedig évi 33 forint lett. Makkos-erdőnek a Vörös Alma elhagyott falu erdejét használták a magukén kívül. A falu lakossága katolikus vallású volt. Az egyházi tizedet a kaposvári tiszttartóságnak fizették. / 3 /

A település a következő két évtized alatt fejlődést nem mutatott. Az 1720-as országos összeírások szerint jobbágytelkein ekkor is csak 3 jobbágycsalád lakott: Forró István,

Nagy György.

Pető György.

Hatvanhét és egynegyed köböl terményt adó szántóföldön, 16 kaszás réten és 13 kapás szőlőn gazdálkodtak. Az erdővel körülvett szántóterület agyagos volt, amely egy köblös vetésre 2,5 - 3 köböl termést hozott. Legelője nagy, rétje közepes szekér szénát termelt kaszáknak. Az erdő makosa a földesuré volt. A falu földesura ekkor Esterházy József. A községhez tartozott Vörös Alma puszta, amely 1575-ben possessio Vörös Alma néven fordult elő, a Győr nembeli Szerdahelyi Bersfi családnak tulajdona, amelynek ősi birtoka a kaposvártól délnyugatra eső Szerdahely puszta volt. — A szőlő egy kapa után három - négy akó bort adott, akónként 50 dénáros árban. /4/

Az 1767-es urbéri rendezés szerint Kaposgyarmat tabellája a következőket tartalmazza: ebben az időben 11 teljes jobbágy, 1 házas szellér és egy ház nélküli szellér lakta Kaposgyarmatot.

	<u>Telekszám</u>	<u>Belső telek</u>	<u>Szántóföld</u>	<u>Rét</u>	
1.	2/4	1	13	6	Nagy Pál
2.	2/4	1	13	6	Nagy Illés
3.	2/4	1	13	6	Nagy Mihály
4.	2/4	1	13	6	Kis Nagy János
5.	2/4	1	13	6	Nagy Gergely
6.	2/4	1	13	6	Hegecs Pál
7.	2/4	1	13	6	Forró József bíró
8.	2/4	1	13	6	Forró István
9.	2/4	1	13	6	Forró Ferenc
10.	2/4	1	13	6	Forró Mihály
11.	2/4	1	13	6	Greg Nagy János
12.	házas szellér				Deák Ferenc
13.	ház nélküli szellér				Rosmán János

Összesen tehát: a telkes jobbágyok feltelken gazdálkodtak / 13 ma-
nyar hold / volt 5,5 telek a községben, ami 143 holdat tett ki.
Minden egyik fél telekhez 6 hold rét is tartozott / összesen: 66 hold /
és joguk volt szent György napig bort árulni.

A 11 feltelkes jobbágy a következő robottal tartozott földesurának:
marhás robot: két marhával, maga szekerével évi 26 nap / ösz-
szesen 286 /; vagy ehelyett 52 kézi szolgálatot-
572 nap; szántáskor négy marhával, maga ekéjével
vagy boronájával.

Árenda: esztendőnkint 1 forint. Kenderfonyás: évi 3 forint.

Robot: fél öl fát vágni az erdőn és azt elfuvarozni.
Kassáláskor, aratáskor, szüretkor a kézi robotot
duplán lehetett igénybevenni. A házasságkor évi
18 napi robottal és 1 forint árendával tartozott.
A házatlan szellér: évi 12 napi gyalogrobotot
teljesített.

"mindenféle földi termésből természetben":

évente meghatározott napokon fél icce kifőzött
vaját /5 1/2/, egy db. kappant / 11 /, egy db.
csirkét / 11 / és hat tojást /66 / . / 5./

Az a tudatos betelepítési politika, amely Mária Terézia idejében
vált legerősebbé, Kaposgyarmatot földrajzi fekvése következtében
elkerülte. A németajku telepesek csak a jóminőségű földekre tele-
pedtek. Az egész Zselichen nem találunk olyan községet, amelyben
akár kisebb százalékban is idegen ajkúak laktak volna. Az 1767-es
urbéri felmérés után a népesség létszáma gyarapodást mutatott, pe-
dig ekkor már az egész község az 1695-ben alapított Eszterházy-féle
hitbizományi birtokhoz tartozott. Ugy látszik azonban, hogy a hit-
bizományi birtokfajta, mint holtkézi birtok, a jobbágyfeszültség
előtt hatástalan volt a parasztság fejlődésére, lélekszámgyara-
podására. Sőt Kaposgyarmat esetében azt is jelentette, hogy ebből a
kötött birtokfajtából, talán éppen ezért, mert erdőbirtok volt, mind
több jobbágytelek kiszakítására nyílt lehetőség. A község lélek-
szám- és családszaporodása erre enged következtetni. A hitbizomá-
nyi gondnokság a birtoktest semminemű megcsönkítéséhez nem járult
ugyan hozzá, de tudjuk, hogy Kaposgyarmat határát ma is kb. 70 %
ig erdő borítja, s még inkább így volt ez a tárgyalt időszakban.
Az erdő területét pontosan megállapítani az egyenetlen felszín miatt
különben sem lehetett. / Telekszaporodás: 1. melléklet 1809./
A lakosság szaporodásának oka egyrészt a természetes szaporodás,

Liber feudális possessionis Gyarmat Anno 1809

Ház- szám	A jobbágy neve	A telek		Birtokállomány			Összes telek
		elő- ség	Oszt- tály	Belső telek	Szántó- föld	Rét	
4.	Forró Gergely	1/4	3	2/8	6 1/8	3	9 75
5.	Nagy László	2/4	3	4/8	13	6	19 50
6.	Alsó Nagy János	2/4	3	4/8	13	6	19 50
7.	Kis Forró János	2/4	3	4/8	13	6	19 50
8.	Forró Boldizsár	2/4	3	4/8	13	6	19 50
9.	öreg Forró János	2/4	3	4/8	13	6	19 50
10.	Hegedüs János	2/4	3	4/8	13	6	19 50
11.	öreg Forró József	1	3	1	26	12	39 00
12.	Nagy Pál	1/4	3	2/8	6 1/8	3	9 75
13.	Nagy György	2/4	3	4/8	13	6	19 50
14.	alsó Nagy Ferenc	2/4	3	4/8	13	6	19 50
15.	ifju Nagy Ferenc	2/4	3	4/8	13	6	19 50
16.	Nagy György József	2/4	3	4/8	13	6	19 50
17.	Kis Nagy József	2/4	3	4/8	13	6	19 50
18.	felső Nagy József	2/4	3	4/8	13	6	19 50
19.	Kiss Deák Ferenc	1/4	3	2/8	6 1/8	3	9 75
	Összesen	7 3/4	III.	7 75	201 1/8	93	302 35/100

másrészt a bevándorlás volt. II. József császár alatt az 1784/87-es hivatalos népszámlálás szerint a község lakossága a hozzátartozó lakott településekkel együtt 261 fő. Nemek szerinti megoszlás alapján: 130 férfi és 131 nő. A házak száma 20, a családok száma pedig 21 volt. / 6 /

Az Urbárium kiadása előtt az urbéri szolgáltatásokat szokás szerint fizették. Az urbéri tabella volt az első írásos okmány, amely rögzítette a jobbágy urával és az uralkodóval szembeni kötelezettségeit. A gazdálkodási mód a két-, ill. a háromnyomásos volt, mivel az állattartás számára azugy is elegendő legelő állt rendelkezésre. A gyarmati jobbágy állandó harcot vívott a természettel, ami jelen esetben az eszések, a hóolvadás okozta viszosások, a vadkár és az erdő állandó terpeszkedésében jelentkezett.

Birtokperek

1848 előtt az erdőket, legelőket és nádasokat a földesur és jobbágyai többnyire közösen használták. Községünkben nem urbéres föld csak ¹maradványföld és szőlő volt; irtásföldek is lehettek, - ezt a lehetőséget őrzik a ma is meglévő dűlőnevek: pl. Sovány-irtás, Alsó és Felső-irtás, Jobbitás, stb., - de ezek minden bizonnyal beolvadtak már a telki állományba.

Gyarmaton egy jobbágytelek - egész telek - átlagban, mivel harmadostályu földekről volt szó, - 26 magyar holdat jelentett. A gazdálkodási mód és a technika akkori szintje mellett, és nem kevésbé a földek gyenge minősége miatt egy-egy holdról átlagosan 8 - 10 mérő gabonát tudtak learatni. A művelés alatt álló terület kisebb részén termeltek csak kapásnövényeket. A földesuri birtok túlnyomórészt erdő volt. A szántóföld hiánya a mostoha természeti viszonyok mellett súlyos teherként nehezedett a jobbágyok vállára. Gyakran fordult elő olyan eset is, amikor a cserénfai határban kellett robotmunkát teljesíteniük. A tavaszi vagy nyári viszosások miatt és az erdő terjeszkedése következtében bizony a régebben kimért jobbágytelek ugyancsak megfogyatkozott. Az ispán pedig éppugy kérte a szolgáltatásokat, mint azelőtt. Azért fordultak a cserénfai és gyarmati jobbágyok 1836-ban Vizlendvay György, a kaposvári Eszterházy urodalom ügyészéhez, hogy alázatos kérésüket terjessze a kaposvári uriszék elé. A következőket irták panaszos levelükben:

"Már több ízben tettünk panaszt a tekintetes urodalomnak kegyes színe előtt a végett, hogy szezásiós földjeink a vízhorodások által

ugy megrongálódtak, hogy lehetetlen nagy fogyatkozásaikat tovább eltérni. Eddig minden kérésünk sikertelen volt. Azonban most, mivel az 1836 évi urbéri lo. törvénycikk 8. szakaszát megértettük, hogy milyen állapotban kell lennie szessziós földjeinknek, nem esivelhetjük tovább abbéli nagy megkárosításunkat, mert földjeink az új hordásoktól annyira megrongálódtak, hogy három sőt négy dűlőben is kell szántani őket. / Azaz egy hold földet három-négy részre is kell darabolni a vizosások miatt. / Az erdő közé szorult földjeink meg árnyékosak, s a fák lombja elnyomja vetéseinket. Így szessziós földjeinknek csak felét használhatjuk. A szolgálatot pedig éppugy meg kell tennünk, mintha azt a járandóságot valószínűleg használnánk."

Legelőjük is szűk, azt is nagyobbítani szeretnék. Irják továbbá, hogy ők soha nem ellenkeztek az urasággal, szolgálataikat ezentul is megteszik, sőt a határ, vagyis a telek újrafelméréséhez szükséges mindennemű szekeres és gyalogmunkát szívesen elvégzik.

A gyarmati jobbágyok folyamodványát a kaposvári uriszék meg is tárgyalta, és olyan értelmű határozatot hozott, amely helyben hagyja a pansést, és elrendeli a haszontalanná vált állományi földek kipótlását a határbeli földekből. Ha az uradalom és az uriszék által kiküldöttek előtt az világosodna meg, hogy a visszamaradt / remancionális / földekből nem lehet kipótolni a bünkrement földeket, akkor a "mostani urbéri telkek számát le kell szállítani annyira, mennyi telek kikerül a használható földekből."

A jobbágyok által kért legelőt pedig az urbéri törvénycikk 3-ik szakasza értelmében a megállapítandó szessziók számához kell mérsévelni.

Köszben - 1837. IV. 13-án - nemcsak a község jobbágyai együttesen, hanem egyes jobbágyok is kéréssel fordulnak az uriszékhez, ahol megjelentek Szentes László, Nagy Pál és Szentes István, - s nem véletlenül ők, hiszen ők a legtehetősebb fél telkesek, - és előadják: földjeik soványak, és a vizosás elrontja. De vannak, akiknek jók a földjeik, kérik, hogy a földek egyformán osztassanak el. Kérésükbe foglalják még, hogy legelőjük szűk, nagyobbítani szeretnék. Az uraság és köztük egyesség soha nem volt, mindig urbéresek voltak. / Kérésüket az 1836. évi urbéri törvény lo. cikkelyének 6. szakaszára alapítják. /

A per azonban bonyolulttá vált, mert az uradalom arra hivatkozott, hogy Gyarmat ügyét már 1819 augusztusában rendbesszede, mint erről a felvett jegyzőkönyv is tanuskodik. A bíróság visszent kérte a rendbesszedési okmányokat is, de azok felsőbb helyen való jóváha-

győzőit az uradalom bizonyítani nem tudta, mivel az okmányok csak azt tartalmazták, hogy ezen helységben a rendbessedés elkezdődött, de félbesszakasztatott. / Eszterédy Pál levéltáros 1837. IV. 14-én szintén ezt igazolja a következőkben: "A zeolici községek urbérrendezési panaszait az 1814-i megyegyűlés nem intéshette el, mert nincs tudomás arról, hogy ezek az ügyek a törvényssékon szerepeltek volna. Egy 1819-es levéltári adat szerint az iratok fel lettek terjesztve a törvényssékre, onnan vissza nem jöttek; egyéb semmiféle irat nem található." / 7 /

A későbbi vizsgálatok során az is kiderült, hogy nem is a törvényes úton jártak el. "Ezért az uradalom az 1836-os év 10. törvénycikkének 6-9-ik paragrafusa szerint mindenegyes telek egy tagbéli kiadása előtt hozott rendelésének megtartására, s így a legelő iránt az új törvényben kissabott intézésére utasítottik" - mondja a törvényes uriszéki ítélet. / 1837. IV. 15-én galánthai Eszterházy Pál Esz. Hercegsége részéről Kaposvárott folyvást tartott Uriszéknél ítéltett; 1837. VIII. 26-i uriszéki ítélet. / 8 /

Minél jobban közeledett a jobbágykérdés a megoldás felé, annál jobban élesedett a jobbágy és a földesur között az ellentét. Az 1840-es áprilisi törvények kimondták a jobbágyfelszabadítást, de ennek a gyakorlatban történő végrehajtása a megyei közigazgatás kátyújában vesztegelt, és a szabadságharc közben nem volt rá sem idő, sem alkalom, hogy maradéktalanul végrehajtsák.

As önkényuralom első éveiben mint megoldatlan kérdés fel sem vetődött. Azonban az 50-es években megerősödő parasztszorgalmak és forradalmi szervezkedések arra kényszerítik az osztály koronáját, hogy rendezze e kérdést. A jobbágyfelszabadítás végrehajtásáról intézkedő urbérrendezési pátens 1853 március 2-án jelent meg. Elismerve a jobbágyadg megszűntetését, biztosította a parasztság számára a jogegyenlőséget és a föld szabad birtoklását. Azonban a pátens a földesurak számára olyan lehetőségeket biztosított, hogy a parasztság túlsúlyát továbbra is gazdasági függésben tarthatták. Változatlan maradt a majorsági földesurak dolgozó szellérek helyzete is. "Yakori eset volt, hogy a földesurak a parasztek kezére került földök egy részét majorsági vagyis földesuri eredetűnek nyilvánították, és vagy erőszakkal elvették a parasztoktól, vagy használatukért földbért, robotot követeltek. Kaposgyarmat esetében is sok bonyodalmat okoztak a következők: probléma volt az urbéres házas szellér ügye. A pátens rendelkezése alapján a házas szellérek valamennyi belső és

külső földjét a 150 c-ölnyi belsőség felett maradványnak minősítették, e ezért rendkívül magas váltásdíjasszeget kellett fizetniük./9-68.old./ A házatlan zselléreknek / subinquinusok / semmijük sem volt, és semmit sem kaptak.- A maradványföldök után a parasztokat nem illette meg erdő- és legelőjándorlás.-Súlyos kérdés volt a legelő kérdés. A legeltetési jogért a parasztok külön szolgáltatást nem tartoztak teljesíteni a földesurnak, az mintegy szorosan a jobbágy telki állományának tartozéka volt. Az 1853.évi urbéri pátenz a közsé legelő elkülönítését írta elő. Az is sok bonyodalmat okozott, hogy az 1848. évi törvények semiféle utbaigazítást nem nyújtottak a faizási jogokkal, ill. az erdőhasználattal kapcsolatos kérdésekről./ 9-126 old./

1848 előtt a jobbágy nem lehetett tulajdonosa a földnek, politikai értelemben pedig egyenesen csak egy elnyomott tömeget jelentett. 1848 után azonban a földesur-paraszt kérdése már más értelemben vetődött fel. A birtokos parasztnak van szavati joga, bár más kérdés az, hogy ez a jog nagyon korlátozott. Az ellentét most már nemcsak gazdasági síkon érződik, hanem politikai síkon is. Az urbéri pátenz után újraszűrt birtokpercek ezért ilyen élesek. A földesurak nemcsak arra törekedtek, hogy minél kevesebb föld maradjon a parasztság birtokán, hanem arra is, hogy a közsé erdő és legelő területét elkülönítsék egymástól és így korlátozzák a parasztság szabad legeltetési és faizási jogát. Ezek a jelenségek Gyarmat esetében is nagyon élesen vetődtek fel.

1853 szeptember 24-én az ugynevezett rendezőperben beadott perújrafelvételi írásban herceg Esterházy Pál a következő igényeket támasztotta volt jobbágyaival szemben: megállapítást nyert, hogy 1848-ban Gyarmaton 7 3/4 telkek voltak és egy házas zsellér. A faizást és a legelőt ezen telkek után adták ki." Mivel a községben lelkész, tanító és jegyző nincs - mondja - a rájuk maradó fél telkekről pedig semminemű szolgálatot sem kapott, így a ráeső faizást és legelőt is megszünteti.

1852-ben volt: belsőség	37 hold	180 c-öl;
külsőség	240 "	790 "
szá	83	" 700 "
<u>Összesen:</u>	<u>361 hold</u>	<u>760 c-öl</u>

A 7 3/4 telkek volt jobbágybirtokra belsőséggel együtt ezek szerint 362 hold és 250 c-öl esett volna. A telken felüli földesleg 59 hold és pár c-ölnyi föld után a herceg - mivel erről a volt jobbágyok sohasem adóztak - 601 forint váltásdíjot és kamatot követelt.

Ürtént új foglalás is, amelyet a Cs.Ny.P. nyomán visszaitéltetni
tér. A község határa harmadosztályu, silány minőségű földekből állt.
Herceg Eszterházy mégis alaponan hasznot akart használni a visszamaradt
földekből. Tudjuk, hogy egy-egy jobbágytelek után átlagban 3-700
forint kárpótlást kaptak a földbirtokokosok a föld minőségétől függő-
en.

A vitás ügyek végzésében a megyei Urbéri Törvényszék vezetője hivat-
kozott az 1837. évi április 15-én hozott uriszéki, valamint az
1837. évi augusztus 16-i megyei Urbéri Törvényszék által hozott í-
téletre, amely szerint, ha bármely törvényes vagy szerződésbeli
akadály fent nem forog, amely a kívánt elkülönítést gátolná, akkor
az Urbéri Törvényszék korábbi ítélete 1853 decemberében jogerőre o-
pelkedik.

Azonban az urodalom ügyvédjeinek hozavonója és agyafartsága követ-
keztében a fenti ítéletnek a gyarmati jobbágyok érvényét nem szeres-
hettek. Ugyanis az 1836. X.t.c. 6 §-nak kitétele szerint a rendbe-
szedési ügyeket, amennyiben a megyei Urbéri Törvényszék ítéletébe
egyik fél nem nyugszik bele, az Urbéri Törvényszék köteles azt jóvá-
hagyás végett az Urbéri Főtörvényszék eleibe terjesztetni. Az Urbé-
ri Főtörvényszéket pedig a Királyi Tábla jelentette, ahol egy her-
ceg Eszterházynek nyilvánvalóan volt akkora befolyása, hogy volt
jobbágyaival szemben a pert megnyerje.

A per így furfangos eljárások, föllebbezések folytán hosszú évekig,
majdnem 10 évig is elhúzódott, mindez természetesen a gazdáknak sok
idejébe, fáradozásába és pénzébe került. Szokoly Dániel, Eszterházy
herceg jogi képviselője Gyarmati község ellen kéri a régi rendezési
és legelőelkülönítési per folyamatba vételét, egyszersmind ítéleti
rendelkezést kér a falzasi haszonvétel rendezésére és a foglalások
visszacsatolására. / lo.--n. Urb. Törvényszék: 597/1856.IX.25.ikt.es./
Az ítélet helyessini tárgyalást tűs ki, ami 1856. XII. 13-án meg is
történik; döntés nem születik, megegyezést javasolnak. / 11 /
1857. III. 6-án ismét területfelmérést végesnek, amelynek eredménye
az 1857. VII. 20-i osztályozásból tűnik ki. Eszerint a 18 dűlőből
3 telek lett első osztályu, / a kertek és a közvetlenül csatlakozó
dűlőrészek / 4 dűlő / rétek / másodosztályu és 11 dűlő harmadosz-
tályu. / 12. /

A több évig tartó pereskedés közben a megyei Urbéri Törvényszék a
felperes Eszterházy herceg kérésére elrendelte Gyarmat határának a
felsérését, elkülönítve egymástól a volt jobbágyok által használt
és az urodalmi földeket. A felmérésről 1859 november 9-én jegyző-
könyvet készítettek " A gyarmati rendezés, tagosítás legelő és erdő
elkülönözése érdekében " címmel.

Gyarmat helység telekkönyve az 1859-ik évi részletes

felmérés szerint / urbéri birtok /

Ház- szám	N é v	Gyarmat helység az 1859- ⁱ ui. felmérés szerint				Urbér szerinti járandóság				Ösz- marad- vány	
		Telek- szám	Belső- iek	Szán- tő	rét	Ösz- sen- telék	Szán- tő	rét	Ösz- sze- sen		
1.	Kis Nagy József	3/4	5 ⁰³	24 ¹⁴	6 ⁹²	36 ⁰⁹	0 ⁷⁵	19 ⁵⁰	9	29 ²⁵	6 ⁸⁴
2.	felső Nagy Antal	1/4	0 ²⁹	7 ⁹⁹	3 ⁴⁹	11 ⁷⁷	0 ²⁵	6 ⁵⁰	3	9 ⁷⁵	2 ⁰²
3.	Nagy István	2/4	0 ⁶³	14 ⁶⁴	7 ⁵	22 ³²	0 ⁵⁰	13	6	19 ⁵⁰	2 ⁸²
4.	ifj. Nagy József	2/4	0 ⁸⁸	15 ⁹²	6 ³⁹	22 ⁴⁹	0 ⁵⁰	13	6	19 ⁵⁰	2 ⁹⁹
5.	Kis Ferenc és	2/4	2 ⁰⁸	14 ⁸⁷	6	22 ⁹⁵	0 ⁵⁰	13	6	19 ⁵⁰	3 ⁴⁵
6.	Kis József										
7.	Hegedűs Antal és Forró János	2/4	2 ⁷¹	15 ⁵⁷	4 ⁷⁹	23 ⁰⁷	0 ⁵⁰	13	6	19 ⁵⁰	3 ⁵⁷
8.	Nagy Antal	1/4	1 ⁹²	8 ⁰⁶	2 ²¹	12 ¹⁹	0 ²⁵	6 ⁵⁰	3	9 ⁷⁵	2 ⁴⁴
9.	Öreg Forró Pál, Jó- lozsef, László és Imre	2/4	1 ²⁷	17 ⁰²	6 ⁴⁶	24 ⁷⁵	0 ⁵⁰	13	6	19 ⁵⁰	5 ²⁵
11 18	Forró Mátvás	3/4	1 ⁸⁶	25 ⁰¹	9 ⁹⁵	36 ⁸²	0 ⁷⁵	19 ⁵⁰	9	29 ²⁵	7 ⁵⁷
12	Hegedűs Mihály és Ferenc	2/4	4 ⁶⁴	15 ²³	4 ⁴⁹	24 ³⁶	0 ⁵⁰	13	6	19 ⁵⁰	4 ⁸⁶
13	Sovány János	2/4	3 ²¹	13 ⁸³	4 ⁵⁶	21 ⁶⁰	0 ⁵⁰	13	6	19 ⁵⁰	2 ¹⁰
14	Forró Gábor és Mihály	2/4	5 ⁵⁸	14 ⁰⁸	2 ³⁵	22 ⁰¹	0 ⁵⁰	13	6	19 ⁵⁰	2 ⁵¹
15 16	Forró József és György	2/4	3 ³⁰	15 ⁵⁸	4 ⁷⁰	23 ⁵⁸	0 ⁵⁰	13	6	19 ⁵⁰	4 ⁰⁸
17	alsó Nagy János	1/4	1 ⁰³	8 ⁰⁸	2 ²⁸	11 ³⁹	0 ²⁵	6 ⁵⁰	3	9 ⁷⁵	1 ⁶⁴
19 20	Szentes László és Nagy Mihály	2/4	0 ⁹⁸	15 ³⁰	6 ⁹²	23 ²⁰	0 ⁵⁰	13	6	19 ⁵⁰	3 ⁷⁰
21	Molnár Gáspár	1/4	0 ⁹¹	8 ⁰⁷	2 ⁵³	11 ⁵¹	0 ²⁵	6 ⁵⁰	3	9 ⁷⁵	1 ⁷⁶
23	Topf Mihály	1/4	0 ⁸⁶	8 ¹⁰	2 ⁶³	11 ⁵⁹	0 ²⁵	6 ⁵⁰	3	9 ⁷⁵	1 ⁸⁴
25	Kis Nagy József Zselliér		0 ⁶⁹			0 ⁶⁹					
	Összesen:	7 3/4	31 ¹⁸	226 ¹⁹	83 ⁷²	361 ⁶⁹	7 ⁷⁵	201 ⁵⁰	93	302 ²⁵	59 ⁴⁴

/ A felmérést Szávay János mérnök végezte, azt 1859 szeptember 22-én fejezte be. Az összehívott hitelesítő bizottság tagjai voltak az urbéri törvényszék képviselője, az urodalom részéről Szokolay Dániel urodalmi ügyvéd, Himandóczy János tisztartó. A volt jobbágyok részéről: Ambrus Mihály urasági legelői becslés, Papp Antal, Papp Mihály szentbalázsi lakosok, jobbágy-becslők és Schwanner János lukafai körvadász. Próbamérést is végeztek, amely mind a jegyzőkönyv adataival, mind a készített térképpel megegyezett. A felek a felméréssel szemben semmi kifogást nem tettek.
/ A felmérés eredményét a mellékelt táblázat mutatja. / 13 /

A felvett jegyzőkönyv alapján a volt jobbágyok, mint felek kijelentik, hogy ők a gyarmati határban lévő erdei legelőkön minden évben József naptól Kisasszony napig gyakorolták a legeltetést, de az erdei legelő nagyságát megmondani nem tudják. A legelőszemléhez szükséges szakértők: Papp Antal és Papp Mihály szentbalázsi polgárok pótlólagos osztályozást is eszközöltek és a legelőt igen rossznak állapították meg. Pótló osztályozás: 1859.XXIII; a szelvért megkérdezték, hogy nem kívánja-e a neki járó legelőt megkapni "magány használatra." Ő azonban ezt nem kéri, inkább maradna a volt jobbágyokkal közösen.

Foglalást csak Forró Mátjánál találtak: 1 3/4 hold a gilosfai határ mentén az Üreg Locsiban.

A herceg a pótló osztályozásnál is megkísérli, hogy megkárostitse a falut, ezért tesz javaslatot arra, hogy bizonyos legelőket szántóföldnek minősítsenek, illetve szántóföldeket magasabb osztályba soroljanak. A Hitelesítő Bizottság részben eleget is tesz a kérésnek, mert az irafai dűlőben 20 holdat és ettől keletre fekvő némely alkalmas terület... egyenes fekvése miatt II. osztályúnak minősít. Szeretné a herceg, ha a Lankai-legelőt is szántóföldnek minősítsék / 7 hold 222 ö-öl /, de a Bizottság ezt elutasítja, mert a gyakori vízmosás miatt erre alkalmatlan. / Ez a terület ma is a község legértékesebb területe. — A herceg kapzsisága csak azzal "magyarázható", hogy a Bécsben élő belső titkos tanácsos urnak eszéltéjé több mint 12 millió forint adósság terhelté a birtokát. / Előadták továbbá, hogy a fahordást illetőleg a gyakorlat az volt, hogy Szent Mihálytól József napig minden héten kétszer dült és essét fából volt szabad a faizás, amely haszonvételért köteles volt egy telkes gazda a törvényben meghatározott térségre egy öl fát szállítani. / A szállítás 4 fpp, egy öl fa ára 2 f. 30 xpp. / A felmérés elbírálása megtörtént, a becslők "hitükkel" is megerősítették. / 14 /

Ezek után megkíséreltetett a felek közötti barátságos egyezség, amely nem sikerült. A felek ismét a törvényre bízták vitás ügyeik intézését. Az 1860. április 2-án, 9-én, június 18-án, július 4-én kelt jegyzőkönyvek tanuskodnak erről.

Jellemző bizonyíték az 1860. VI. 4-én kelt 564/1860.sz. hercegi beadvány, hogy hogyan próbál még most is a maga javára előnyüket szeméni hg. Eszterházy Pál titkos tanácsos ur:

" Eszterházy Pál hg. fellebezése a Cs. Kir. Urbéri Törvényszákhhoz Szokolay Dániel ügyvéd által: volt 1767-ben 5 2/4 urbéri telek és egy házas szollér; amely urbéri birtok későbbben megszaporodván találtatott az 1848-ik évben a volt jobbágyok bírásában 7 3/4 telkes és 1 házas szollér. Faizás és legelő ez után adható ki, mert a faluban sem lelkész, sem tanító, sem jegyző nincs, a helység föltekére sem legelő, sem faizás nem jár, mert arra urbéri szolgáltatást nem adtak.

Az 1852-es felmérés: Belsőségben :	37	18/100
Földekben:	240	79/100
Rétekben:	83	79/100
<u>Ö s s z e s e n :</u>	<u>365</u>	<u>176 h.</u>

Ez harmadosztályba soroztatott, eszerint járna 302²⁵ hold. Feleleges 59⁵¹ hold, a volt jobbágyok fizessenek 801 frt 10 kr-t + kamatot, mert erről a jobbágyok nem adóztak, s így 1848-tól ingyen birják. Találtatott 55/100 foglalás, ezt kéri visszaitéltetni. Kéri a birtokrendezési terv jóváhagyását, annál is inkább, mert a jobbágytelkek kösti urodalmi földeket kiveszi, így a jobbágyföldek egy tagban lesznek, az urodalom kapja a legtávolabbi földeket; kéri a csere felülvizsgálatát is:

- I. a belsőség maradjon változatlanul;
- II. a rétek is maradhatnak lényegében, de kivéve a kicserélni tervezett réteket, melyekért az uraság a 3/a, úgy a 13. 13/a, b és egy részben a 20 sz. alatti rétek fognak cserébe adatni./ A herceg " nagylelkűsége " világosan kitűnik: szó sincs arról, hogy így a jobbágyok megsegítése lenne a cél, hogy rétjeik egy tagban legyenek. Igaz, hogy így lenne, de a cserére felajánlott terület - főként a 20 alatti - tekintélyes része nádas, sásos és nagyon magasán talajvizos.
- III. A szántóföldek is maradnak a terv szerint, egyedül a falutól távol eső u. n. hosszú-földek, s a besenye-tői dűlőnek messzebb eső része fognak a közelebb fekvő szőlő mellett - ez a föld nem nagyon kell a falunak, mert bár a faluhoz közelebb van, de minőségileg gyengőbb a Bersenyőczi-nál és két hatalmas erdősség között fekszik, ami árnyékol, igen

nagy az erdőnyomás és a vadkár, - s a Hosszu-mezői urasági kősz
földekkel és még csekély irtásokkal kiegészítettai.

IV. Legelő: 28 hold 14/100 0-51, a többi erdő. Csak 28 14/100
holdat adhat legelőnek - jöllehet 149 hold 625 0-51 jár-
na, - mert az 1836. VI. tc. 3-ik §-a csak a gyepet ren-
deli legelőkben számítani és a holdakat a helyi viszo-
nyok szerint kell rendezni. - Hogy ezt az urodalom ho-
gyan képzeli el, álljon itt a periratok vonatkozó idé-
zete: " ez pedig így áll:...végre onnan, hogy az erdőt
fél éven át a marha járta, korántsem következik az,
hogy azokat legelte is, mert a'hol legelő nincs, ha 8-
rökké járja is a marha, legelni mégsem fog.....ámbar
nagy az erdők száma.....ugyszólván nincs legelő, stb.
Nem jöhetnek számításba a sűrű bükkös erdőrészek és me-
redék oldalas erdők, ahol egy szál fű sem terem. Csak
a gyep, irafai és nagyfókai ritkított erdők jöhetnek szá-
mításba; ez tökéletesen megfelel, 1 telekre 10 holdat
és a fát hagyják meg - kéri a beadvány. Ebbe a volt job-
bágyok egyezzenek csak bele, hiszen a herceg nagy áldo-
zatot hozott értük, amikor szép erdeit levágatta, hogy
legyen legelőjük; a levágott fának értéke nincs Gyarma-
ton, - mondja a beadvány: ami éppen nem felel meg a való-
ságnak, mert igaz ugyan, hogy a helybeli lakóok nem
esktak fát vásárolni, de onnan elszállítva nagy értéket
képvisel,- s nézzük a 60 hold többletföldet, ugyszólván
ingyen marad a volt jobbágyoknak, mert a 13 frt néhány
krajcárt, amely egy hold után járna új pénzben, 1 hold
árának mondani sem lehet; ezen foglalásból is 8 hold
esik egy telekre; a ritkított erdőn a fa védi a legelőt
a naptól és a vizmosástól, és.....stb, stb./ Tehát: a
legelőt ugy akarják kiadni, hogy 1 telekre 10 holdat, a-
miből 8 hold az egyébként kifizetendő maradványföldből,
2 hold a gyepekből lenne biztosítva. És a volt jobbágyok
még legyenek hálásak is a nagylelkűségért!/"

V. Faizás: a becsüsknek nem volt ellenvéleményük; ne
7 7/8 telekre, hanem csak 5 1/4 telekre kapjanak erdőt
telkenként 3 holdat az Öreg locsisból, de fizessenek
kártérítést 33 forint 33 krajcárt, összesen 667 frt-ot.

Végül: a szentbalázi plébános által kért évi 3 51 fa ki-
szolgáltatásával-a volt jobbágyok által- egyetért.-----/15/

A megyei Urbéri Törvényszék Bereczk Antal nyugalmazott ügyvédet bízta meg a volt gyarmati jobbágyok képviselőjével, aki 1860 augusztus 30-án a volt urbéres község jobbágyainak nevében herceg Esterházy Pál részéről a rendezés, alegelő és faizás tárgyában beadott 584 sz. keresetével szemben a következő ellenbeszédet tette./Az általa választ helyzet fényt vet az egész peres ügy eddigi menetére./

A belsőségekről / beltelek / megállapította, hogy azok családonként 3-4 darabban elszórva vannak. A lakosság azt kívánná, hogy ezeket is egy tagban adnák ki az új felmérés szerint, és jó lenne, ha a falu belterülete új házhelyekkel is bővülne, mert ezt a ter-
nőssétes szaporodás is megkívánná, másrészt tűzveszély esetén a házak sem lennének oly közel egymáshoz, ha egy tagban lenne a belső telek.

A rétek kijelölését illetően a falu azokat elfogadja, de csak aszal, hogy a cserénfai határ mentében a Kukod-nádas felső része / sok a talajviz, stb./ helyett az ugynevezett Lossit a falu alatt adassék. A maradványrétek pedig nem a telki illetményből külön, hanem kinék-kinék telki birtokához csatoltassanak.

A szántóföldekre nézve Berzsényótz és Rostora helyett kéri Irafának használható részét, mert Berzsényótz és Rostora a falutól legtávolabb, a határ szélére esvén a hozzájuthatás is igen nehéz. Különbén a volt földesur a határnak távolos részét magának kívánván fenntartani, minthogy a maga részére a horvát irtást és a Berzsényótznak egy részét ki is jelölte. Javasolja a volt jobbágyok képviselője továbbá, hogy a Berzsényótznak és Rostorának a volt földesur részére leendő fenntartása Grá nézve a legcélszerűbb, mert ezen területek a vörösalmai és a tótfalusi birtokával kapcsolatban voltak. A község részére is leginkább az felelné meg, ha Irafának földművelésre használható része kiirtatnék és az urodalomnak átengedett további terület ebből pótoltatnék. Megjegyzi, hogy így a volt jobbágyok földjeit is egytagban lehetne kijelölni, és így az 1836. VI. t.c. 3 §-nak is elég tételne. A maradványföldeket kéri, hogy mindenkinek telki illetményénél adják ki. A célszerű, értelmesebb gazdálkodás törvényben biztosított jogának így érvényt lehetne szerezni. Kéri a község, hogy a hercegi birtokból az arra alkalmas helyen a község részére temetőnek, illetve faiskolának egy-egy hold a törvényszék részéről ítéltesse meg.

A legelő kérdése még a szántóföldnél is bonyolultabb kérdés volt.

Ugyanis a volt földesur a Kósa alatti gyepes tér, Irafá erdő és Nagy Főka erdőből kívánja kijelöltetni olyan formán, hogy egy egész telekre lo holdat adjanak a rajta lévő fával együtt. A földesur szerint a falunak ezt el kellene fogadnia, mert a legelő jó, közel is esik a faluhoz, és különben is urodalmi földből nem jönlhet ki- mondván, mert az 1836. VI. t.c. 3 §-a is tiltja a földesuri igazak megeseonkítását.

A legelőszemle alkalmával azonban kiderült, hogy a földesur által jónak mondott legelő egy része közepes, a másik része pedig rossz. A törvény különben sem engedte meg, hogy a legelő, mint volt, attól kevesebb legyen. Az 1836. VI. t.c. 3 §-a azt is ki- mondta, hogy nemcsak a gyepet, hanem az erdőt is - hol közösen szolgált - legelőnek veszi, teremjen azon bőségesen, gyéren vagy bár semmi fi. A gyarmati jobbágyok pedig régebben a határban lévő összes erdő területét használták legelőnek, ahova marhájuk járt. E terület pedig 1200 hold volt. A földesur által felajánlott terület viszont olyan kicsi, hogy azaz a törvényes rendelés nem elégedhet meg. Annál is inkább nem, mert a volt jobbágyok jövedelmének fő ágát a marhatenyésztés tette. A legelő leszűkítése pedig gátolta volna őket marhatartásukban, és szomorú jövőnek néztek volna elébe. A marhatartás leszűkítése megfosztaná őket attól a lehetőségtől, hogy sovány földjeiket trágyázni tudják, - mon- ja a volt jobbágyok képviselője.

A volt földesur által felajánlott legelőt azért sem fogadhatják el, mert rossz minőségű és terjedelme olyan kicsi, hogy azt na- ponta a marhák többször megjárják, és akkor annyira felvágják, hogy használhatatlan lenne. A földesur tehát ne gondolja, hogy a lo hold odaajánlásával tetemes áldozatot hoz, mert az esetleges fa is, ami a legelőn van, értéktelen. Azt javasolja a törvény- széknek, hogy az 1836. VI. t.c. 3 §-a nyomán telkenként 20 hold fa nélküli legelőt ítéljen meg pártfogoltjainak, s így a földes- uri igazak / birtokok / is épségben maradnak.

A volt jobbágyoknak eddig bőséges faizák lévén, mivel a már e- lőbb említett időszak alatt a határban lévő összes erdőben sza- badon élhettek ezzel a jogukkal - lo82 holdnyi területen -. A telkenként felajánlott 3 holdat el nem fogadhatják, már csak azért sem, mert az 1853. március 2-i Cs.K.Ny.P. szerint is ilyen ha- szonvételnek megfelelő erdőrészt adandó. A telkenkénti 3 hold er- dőből pedig annyi fa ki nem kerül, amennyinek az eddigi haszon- vétellel fel kellene érni. A faizásra felbocsútt erdőt nem 35, hanem legalább 60 éves végásokra kellene osztani, hogy az eddigi

haszonvétel pótoltsassék. Helytelennek tartják az erdőbecsüt holdanként 30 ölre, mert az Üreg Locsis erdőnek azon része, melyből a megfelelő részeket kijelölni szándékoznak a gálosfai uttól nyugat felé, még 20 öl fát sem adnak holdanként.

A volt jobbágyok részére azt kéri, hogy a viszontszolgálatok be-
számításával 10 holdat 1200 ö-ölével jelöljenek ki. / Az összes
mennyiséget az Üreg Locsisból kéri. / Viszontszolgálat fejében a
telkes jobbágyok részéről tett fuvarosás az urbéri törvény szerint
egy napra 20, a zsellér részéről 10 krajcárral számítható.

A szentbalázi lelkész számára évenként járó 3 öl fának megfelelő
erdőrészül 8 holdat kíván a képviselő. Mivel az iskolamesternek
mindenkor az uri erdőből a volt jobbágyok által megvágandó 2 öl
tízifa jár, ennek megfelelő erdő rész fejében 5 hold erdő rész ki-
jelölését kéri.

1863. IV. 12-én Örök Urbéri Egyezség született Gyarmat és az uro-
dalom között, amelyet célszerű ismertetni legalább kivonatossan az
alábbiakban:

- 1./ A belsőségeket érintetlenül kell hagyni. Ha a volt jobbá-
gyok új belsőségeket kívánnak, megtehetik, de az urodalom
semiféle terhet nem vállal.
- 2./ A földek III. osztályuak, eszerint egy egész telek áll:
26 hold föld, 12 hold rét, 1 hold belsőség.
- 3./ Az urodalom kiadja a $7 \frac{3}{4}$ telek utáni rétet első sorban
a belsőségi feleslegekből, mely réti járandóságba fog
számíttatni; továbbá a lozsi rétekből a malomig, stb...
- 4./ A földet $7 \frac{3}{4}$ telekre;
- 5./ a legelőt $7 \frac{7}{8}$ telekre / itt van szó először a zsellér-
ről / 19 holdjával. A fa a volt jobbágyokat illeti ingyen.
- 6./ A faizási erdőt $7 \frac{3}{4}$ telekre és egy házas zsellérré, ösz-
szesen $7 \frac{7}{8}$ telekre 6 holdjával / 1200 ö-ölével számítva/
Összesen $447/8$ hold. Az erdőre a volt jobbágyok tartoznak
felügyelni.
- 7./ 59^{44} hold maradék föld, ennek megváltási ára 800 forint
15 krajcát + 1848. V. 1-től járó kamat 600 forint 11 kraj-
cár, / tehát a kamat majdnem eléri a megváltási összeget /
12 év alatt fizetendő + évenként 5 % kamat.
- 8./ A tanitónak $9 \frac{2}{4}$ legelő, így az összes legelő $158 \frac{3}{8}$ h.
- 9./ Katonai lovardának 1 hold, faiskolának 1 hold minden be-
számítás nélkül.

- 10./ A haszontalan földek a mérésből ki fognak hagyatni.
11./ A község javadalmas birtokát kiadja ugyanolyan mennyiségben, de arról legeltetés és faizás nem jár, mert a község urbéri szolgálatot nem teljesített./16/

A pereskedés mindezzel még nem ért véget, mert most már Szokolay Dzsó, az urodalom ügyvédje fellebbezett 1863.VI. 15-én az 1863. VI. 7-én kelt 21. sz. végzés ellen, amelynek megsemmisítését kéri. A fellebbezésben kifejti, hogy az urbéri ügyekben kötött egyezséget a megyei Törvényszék nem változtathatja meg, arra csak a Királyi Tábla illetékes.

Ügyvépontra csak 1863 augusztus 12-én került az ügy, amikor a birtokrendezési perre vonatkozó összes iratokat bekérte a megyei Urbéri Törvényszék, és bíróilag jóváhagyatott a " barátságos egyezés ". 1863 október 14-én aztán herceg Kesterházy is kérte az urodalom és volt jobbággyai közötti egyezés végrehajtását.

Azt, hogy a volt jobbággyoknak mennyire felelt meg a legutolsó törvényszéki döntés, bizonyosan nem tudhatjuk, de valószínű, hogy kis változtatással mindkét fél beleegyezett a Bereck Antal nyugalmazott ügyvéd által előterjesztett folyamódványba.

A földesur és jobbágy között tehát lezárult a nagy per.

Ekkor azonban új perek kezdődtek, de most már a felszabedult parasztság között. Kaposgyarmat kicsi falu, semmiféle foljegyzés nem található arról, hogy valamilyen paraszti megmozdulás történt volna. Arról azonban annál több, hogy egymást közt akadtak viták. Ha kicsi is a falu, az osztályharc itt is létezett. Csak példaként érdemes megemlíteni Forró Mátyas foljelentését./ A leggazdagabb birtokos, nála volt a földfoglalás, a rendezés során egyik- másik birtokrészén változások történtek, panassa ebből ered./ Foljelentését több gazda ellen tette, mert azok az ő földjéből kaptak a kiméréskor, a most az őszel elvetett gabonát le akarják aratni, pedig sem nem dolgoztak azon, se vetőmagot nem adtak. Elintésés ismeretlen, de található az ügyben kelt alispáni leirat, amely sürgeti az ügy elintésését az aratás miatt és arra tesz javaslatot, hogy az új tulajdonosok fele-fele részben részeseiljenek a termésből. Az ügy bizonynyal így is végsődött. / Forró Mátyas beadványa 1863.VII.7-én/

Több kisebb ügyben található még írásos anyag a község ügyeivel kapcsolatban. Gazdák perlekednek, civakodnak egészen apró, pár nógyszög öles-földdarabkákért, kiigazítást kérnek, méltánytalanságról beszélnek egymás kárára, a maguk javára. megindult tehát most már egymás ellen az ördöklő harc a földért./ 17 /

Hátszám	Név	Gyarmat helység az 1855-i felmérés szerint				
		Telek-szám	Belső telek	Szántó	Rét	Összesen
1	Kis Nagy József	3/4	5 ⁰³	20 ⁸⁸	10 ¹⁸	36 ⁰⁹
2	Felső Nagy Antal	1/4	0 ²⁹	7 ²²	4 ²⁶	11 ⁷⁷
3	Kis Nagy Ferenc	1/4	1 ⁶⁷	5 ³³	5 ⁰⁰	12 ¹¹
4	ifi. Nagy József és Kovács János	2/4	0 ⁸⁸	13 ⁴⁷	8 ¹⁴	22 ⁴⁹
$\frac{15}{16}$	Forró György	1/4	—	7 ⁰¹	3 ¹³	10 ¹⁴
$\frac{5}{6}$	Kis József	1/4	1 ⁰⁴	5 ³¹	5 ¹²	11 ⁴⁷
7	Forró János	1/4	2 ⁷¹	7 ⁰¹	3 ¹⁷	12 ⁸⁹
$\frac{8}{9}$	Hegedüs Antal	1/4	—	7 ⁰³	3 ¹⁶	10 ¹⁹
8	ifi. Nagy Antal	1/4	1 ⁹²	7 ²⁹	2 ⁹⁸	12 ¹⁹
$\frac{9}{10}$	öreg Forró Pál	1/4	0 ⁶³	7 ⁷²	4 ⁰²	12 ³⁷
$\frac{9}{10}$	Forró László és Imre	1/4	0 ⁶⁴	7 ⁷²	4 ⁰²	12 ³⁸
$\frac{11}{18}$	Forró Mátyás	1	5 ³¹	29 ⁵⁴	15 ⁴¹	50 ²⁶
12	Hegedüs Mihály	1/4	2 ³²	6 ⁹⁰	2 ⁹⁶	12 ¹⁸
12	Hegedüs Ferenc	1/4	2 ³²	6 ⁸⁹	2 ⁹⁷	12 ¹⁸
13	Sovány János	2/4	3 ²¹	12 ³⁴	6 ⁰⁵	21 ⁶⁰
14	Forró Mihály	1/4	2 ⁷⁹	6 ³²	1 ⁹⁰	11 ⁰¹
14	Forró Gábor	1/4	2 ⁷⁹	6 ³⁰	1 ⁹¹	11 ⁰⁰
17	alsó Nagy János	1/4	1 ⁰³	5 ⁷⁹	3 ⁹²	10 ⁷⁴
$\frac{19}{20}$	Szentes László	1/4	0 ⁴⁹	7 ⁶⁵	3 ⁴⁶	11 ⁶⁰
$\frac{19}{20}$	Nagy Mihály	1/4	0 ⁴⁹	6 ⁸²	4 ²⁹	11 ⁶⁰
21	Molnár Gáspár	1/4	0 ⁹¹	7 ²⁹	3 ⁹⁶	12 ¹⁶
23	Topf Mihály	1/4	0 ⁸⁶	7 ³¹	3 ⁴²	11 ⁵⁹
23	Nagy István	2/4	—	12 ⁷⁸	8 ⁹¹	21 ⁶⁹
25	kis Nagy József zsellér	—	0 ⁶⁹	—	—	0 ⁶⁹
—		—	0 ³⁹	11 ¹¹	9 ⁴⁸	20 ⁹⁸
	Összesen	7 ^{3/4}	38 ⁴¹	223 ⁰³	121 ⁹³	383 ³⁷

Birtokosok és birtoknemek: KAPOSGYARMAT 1865

HAZSZÁM	NÉV	Belsőség		Szántó		Rét		Szőlő		Rét-szántó		Egyéb		Összesen	
		kh.	□-öl	kh.	□-öl	kh.	□-öl	kh.	□-öl	kh.	□-öl	kh.	□-öl	kh.	□-öl
2	NAGY ANTALNÉ FELSŐ	—	307	6	460	1	1550	—	1097	—	744	—	—	9	985
3	KIS NAGY JÓZSEF	1	495	24	914	6	1307	5	382	—	—	—	—	37	1498
4	KIS FERENC	1	1090	4	1278	—	1406	—	648	1	451	—	—	9	73
5	KOVÁCS JÁNOS	—	527	9	703	—	—	—	—	—	723	—	—	10	353
5	NAGY JÓZSEF	—	522	7	869	—	—	—	1003	—	727	—	—	8	1521
6	FORU GYÖRGY	1	413	5	719	—	922	—	617	1	487	—	—	8	1558
7	KIS JÓZSEF	1	706	4	391	1	006	—	989	1	605	—	—	8	1097
8	FORU JÁNOS	1	1589	5	1200	—	1460	—	853	1	463	—	—	10	765
9	NAGY ANTAL IFJÚ	1	656	5	1236	—	863	—	788	1	670	—	—	9	1013
10	FORU IMRE	—	326	3	263	—	988	—	1129	—	1248	—	—	5	754
10	FORU LA'SZLÓ	—	344	3	276	—	1176	—	1039	—	1324	—	—	5	929
11	FORU PÁL	—	730	7	215	1	1229	—	909	—	—	—	724	10	607
12	FORU MÁTYÁS	2	108	33	1586	8	1364	3	780	1	914	—	—	49	1552
13	HEGEDÜS MIHÁLY	1	38	6	573	1	617	—	435	1	406	—	—	10	469
13	HEGEDÜS FERENC	—	1549	6	667	—	1340	—	796	1	471	—	—	10	022
14	SOVÁNY JÁNOS	1	1318	11	536	1	652	—	951	1	599	—	—	16	856
15	FORU MIHÁLY	1	1343	6	571	—	650	1	217	—	1361	—	—	10	942
16	FORU GÁBOR	1	1555	5	974	—	1097	—	1579	—	801	—	—	9	1206
17	REISZ FERENC	—	937	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	937
18	NAGY JÁNOS ALSÓ	—	1119	6	1151	1	729	1	173	—	759	—	—	10	731
20	SZENTES LA'SZLÓ	—	588	6	1520	1	1322	—	1012	—	—	—	—	9	1242
21	NAGY MIHÁLY	—	519	6	1442	1	1421	—	1061	—	—	—	—	9	1243
22	MOLNÁR GÁSPÁR	—	921	9	287	1	1123	1	480	—	—	—	—	12	1211
24	TOPF MIHÁLY	—	963	6	1565	1	303	—	341	—	780	—	—	9	752
26	KIS NAGY JÓZSEF	—	772	2	809	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1581
27	BICZÓ JÁNOS	—	1260	14	1172	2	213	—	1564	—	1586	—	—	19	995
28	HEGEDÜS ANTAL	—	258	5	1401	—	1000	—	776	1	439	—	1065	9	139
29	HEGEDÜS JÁNOS	—	913	—	749	—	—	—	1124	—	—	—	834	2	420
	ÖSSZESEN	25	1066	217	1126	40	308	23	1543	19	1158	1	1023	328	1424

Birtokok és birtoknevezések: Kaposgyarmat 1890. (folyt.)

Ház- szám	Név	Belsőség		Szántó		Rét		Szőlő		Rét-szánt.		Legelő		Egyéb		Összesen	
		kh.	□-öl	kh	□-öl	kh	□-öl	kh	□-öl	kh	□-öl	kh	□-öl	kh	□-öl	kh.	□-öl
14/b.	Hegedüs János		122	4	855	1	215		583				13			6	188
14/bb.	Hegedüs László		122	4	853	1	215		584				14			6	188
15.	Sovány János		242	4	1474		1215		376				236			6	343
16.	Sovány György		219	5	1118	1	730		367				211	141		7	1186
17.	Forró Mihály/Bódifjű		644	7	47	1	823		817							9	731
18/a.	Forró János		132	2	1508		737		315							3	1092
18/b.	Forró József		134	2	424		670		317							2	1545
18/c.	Forró László		134	1	1554		741		255							2	1084
19.	Nagy János Markó		295	7	486	1	1578	1	133							10	892
20.	Forró István		349	17	776	4	1194		897		858			177		23	1051
21.	Pusztai János		219	5	1288	1	1308		976							8	591
22.	Nagy József		203	6	1300	1	1404		920							9	627
23.	Molnár Gáspár		312	9	35	2	869		1155		535		378			13	84
25.	Topf Mihály		466	7	68	1	851		490		515					9	790
27/a.	Kis Nagy József		132		254												386
27/b.	Kis Nagy Lászlóifjű		131		255												386
29.	Hegedüs Antal		527	6	1258	1	358		1253		1038					9	1234
30.	Forró László		400	1.	1183		984		413							2	1380
31.	Kis Ferenc		551	6	850	1	328		506		945					8	1580
	Csuka János			2	427									10		2	437
	Nagy Erzsébet						181		639								820
	Összesen:	6	960	229	188	59	632	18	278	5	1124	1	1382	-	1438	321	1202

Birtokviszonyok alakulása

A parasztság felbomlásának kezdetei

1848 előtt a feudális viszonyok között a parasztság differenciálódása ellenére egységes osztályt alkotott. A kapitalista viszonyok alapvetővé válásával, az abszolútizmus korában kezdetét vette ellentétes osztályokra: falusi burzsoáziára és falusi proletáriátusra való felbomlás folyamata. Ez a folyamat egybeesik a tőkés termelésnek a mezőgazdaságba való behatolásával. A belső piac kiszélesedése, az ártermelés fokozódása mindenekelőtt a középparasztság széles rétegeit bomlasztja szét. Egyrészt kiválik köréből egy keskeny réteg, amely a jómódu-gazdag parasztságot növeli; nagyobbik részük azonban a fokozódó piaci verseny következtében eladósodik, elszegényedik és a szegényparasztságot sorába süllyed le. Bezájárt a parasztság felbomlásához az elhuzódó, de végül megvalósuló tagosítás és legelkülönítés is. Tehát a proletarizálódás az abszolútizmus idején is nagy mértékben előrehaladt.

Kapogymart történetében is nyomon követhető az a gazdasági, társadalmi folyamat, amit mi birtokelaprosódás szóval szoktunk jelölni. Itt azonban sajátos módon alakult.

A jobbágság időszakában - amint tudjuk - 7 3/4 telken gazdálkodott a falu népe. A lassu szaporodás következtében az egész telkek fél, illetve negyed telkekké esztődtek. Hegyed telken aluli jobbágycsaládot azonban csak kettőt találunk; egyik házatlan zsellér, a másiknak volt háza. Ezek valószínűleg a vörösbírói uralomban dolgoztak. Ez 1767-es urbárium is csak két zsellérről tett említést. Vajon mi az oka annak, hogy számuk idővel nem szaporodott? A község határának földművelésre alkalmas része már 1767-ben is tulajdonrészt a jobbágyok telkeit alkotta. A gyarmati határban herceg Esterházy / ^{birtokhároz} / csak kevés művelhető terület tartozott. A hercegi birtok javarésze erdőbirtok volt. Már 1848 előtt a jobbágság szaporodásának egyik fő oka az elégtelen birtok volt. Iránt a földesur nem engedélyezett. A jobbágyok azonban, ha kellett, illegálisan is igyekeztek növelni telkeik területét. Igazolja ezt az 1859-es felmérés, amikor 59 hold telken felüli - ugyanevezett re-nancionális - földet találtak, amelyet a jobbágyfelszabadítás utáni ledolgozással váltottak meg a volt földesurtól, mivel az érte követelt 801 koronát sokan megfizetni nem tudták.

Mint látjuk tehát Gyarmat életében a maradványföldök kérdése döntő jelentőségű volt. II a a község ezen adatait összehasonlítjuk a me-

gyoi adatokkal, azt látjuk, a község helyzete lényegében megegyező képet mutat:

telkek emelkedése / megyei / 31 %-os;
Gyarmat 29 %-os;

birtok / tulajdonképpeni
földmennyiség, maradvány-
földök nélkül: megyei 17 %-os;
községi 18 %-os;

/ maradványfölddel együtt 31,6 % / 18 /

Tehát a maradványföldek kérdése a község "javára" fokozott mértékben fennáll, ami érthető is, hiszen a községet körülvevő erdőség miatt ilyen földfoglalásra különösképpen lehetőség nyílt. Egy földnagysága tehát soha nem 26 holdat, hanem ennél jóval többet jelentett. Az adatok 1859-hez viszonyítottak. A későbbiekben - a népesség alakulásának tárgyalásakor - kitűnik, hogy a község lakosságának milyen ^{kevés} föld állt rendelkezésre a megélhetéshez. A maradványföldek megléte csak módosította, de meg nem oldotta a földéhséget. Mint látni fogjuk, ennek megoldása nagyon kegyetlen módon történik: elszegényedés, egykézés és elvándorlás.

A maradványföldek kérdése az urbéri birtokrendezésekben igen fontos szerepet játszottak. A császári nyílt parancs 8. és a kárptótlási nyílt parancs 10. §-a ugyanis a birtokrendezések, ill. felszórások után fennmaradó területekből most már nem rendelte el urbéri telkek alkotását, hanem e földeket az akkori birtokosok kezén hagyták. Somogy megyében egy telekre átlagosan 6 hold maradvány föld esett, Kaposgyarmaton azonban ez 7,6 holdat tett ki. / 19-22o old. /

A falu határa 1859 óta lényegében nem változott. Az irtásföldek már 1848 előtt felszivódtak, s a telki állományba olvadtak be, így ez a kérdés az urbérrendezés során fel sem vetődött. Ilyen földek pedig bizonynyal voltak, hiszen még ma is használt dűlőnevek: Sovány-irtás, Alsó- és Felső-irtás, Jobbitás, stb.

Mint arról a bevezetőben szó esett, a parasztság felbozalása már az abszolutizmus idején megkezdődött. Ezt nagyon határozottan kimutathatjuk Kaposgyarmat életében is: milyen súlyos a bozalás már az urbérrendezés során, akkor, amikor pedig még a családok elkülönülése, szétválása még éppen csak megkezdődik.

Változások a birtokosok számát és arányát illetően

A birtokosok száma abszolút számokban és %-ban				
Birtokcsoport / Teleknagyság /	1767	1809	1859	1865
szellér 0 - 1 h	-	-	1 5,6 %	1 4,16 %
1/8 1 - 5 "	-	-	-	-
2/8 5 -10 "	-	3 18,7 %	-	-
3/8 10 -15 "	-	-	5 27,8 %	18 75,0%
4/8 15 -20 "	11 100 %	12 75,0 %	-	-
6/8 20 -30 "	-	-	10 55,5 %	3 12,4%
1 30 -50 "	-	1 7,3 %	2 11,1 "	1 4,16%
Összesen:	11 100 %	16 100 %	18 100 %	24 99,98%

A táblázat világosan mutatja az aprosódást és a középparasztok erős felbonlásának kezdetét. Különösen szembejövő ez a 15 - 20 holdas birtokosok esetében, ahol az 1859-es felmérés a gazdaságot lényegében egyben találja; s bár az 1809-es kimutatás képe megváltozik, hiszen a 15 - 20 holdas csoport megszűnik, de a gazda eggyel feljebb kerül / bizonyos a maradványföldök szétesése folytán/. Világos azonban a kép 1865-re, amikor éppen ez a látszólag megerősödött csoport hullik szét, s ha a 10 - 20 holdig két csoportot nézünk, esésük pontosan két kategória.

Nem lehet beszélni a felsőbb határ izmosodásáról sem, hiszen a 30 - 50 holdig terjedő csoportban a változás 1865-re megszűnik. Az itt szereplő 1 tulajdonos földje valamivel elkerüli ugyan az 50 holdat, de ez sem nevezhető megerősödésnek, hiszen a későbbi időkben visszaesik, s 1890-re egyetlen gazda birtoka sem kerüli el az 50 holdas réteget. / Kimutatásban természetesen csak az urbánesok szerepelnek, a számítás 1200 □-úles alapon történt; nem szerepel Deák Ferenc földnélküli házasság szellér és nem szerepelnek az új érkezettek, akiket csak a kataszteri lapok felfektetésékor

illetve a birtokrészleti jegyzőkönyvek elkészültékor szerepeltethetünk./ Számítás ettől u.n. bécsi holdakkal, azaz 1600 m²-sillel történik./

000

A " poross utas fejlődés " következményei Kaposgyarmat életében

A kiegyezés gátat vetett az agrárkérdés demokratikus megoldásának, épségben tartotta a feudális földbirtokmegosztást magyarországon. A hitbizományi birtokok változatlanok maradtak, sőt az 1869 április 9-i rendelet még ki is szélesítette a hitbizományi rendszert. Kaposgyarmaton is változatlanul egész birtokát megtartotta Eszterházy herceg, tehát az elszegényedés erőteljesen megnyilvánul, és meghaladja az országos szintet is. A 0 - 5 holdig terjedő birtokcsoport részesedési aránya 14,2. / 22 / Kaposgyarmat viszonylatában ez még kisebb:

Időszak	Birtokok száma f-ban	Jut: kat.hold	Csses földbirtokból esik %
1865	3	10,6	5 ¹³³⁷
1890	20	46,2	41 ⁶⁸⁹

Semmi sem jelent az, hogy községünkben nem alakultak ki családvizonyok. Ennek oka kétségtelenül az, hogy a hitbizományi birtok összes területéből a szántó mindössze 3 kh 650 m²-s, a többi jó részét erdő és kevés rét, legelő. A községben időnkint élt egy-egy család a herceg házában, ez is a vörösré almái erdőségben dolgozott és a szőlő gyakran cserélődött.

Lényegében tehát a földesurú maradt a legelő, rét és erdő többsége, ez mind elősegítette a parasztság elszegényedését. Ugyancsak súlyos teher volt a szőlőművelés, amit csak az 1868 évi XXIX.t.c. szüntett meg magas váltság ellenében. Ha figyelembe vesszük a ledolgozás nehéz terhét, valamint az egyre jobban növekvő közszemély-kötelezettséget és adóterheket, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy nem egy család megy szinte teljesen tönkre. Erre például jól alkalmazható Kis Nagy József volt urbéres házas szellér esete. 1859-ben volt 828 m²-s birtoka. Ezt meghagyták 1865-ben is, de mint tudjuk, az urbéres házas szellérek földjét a bíróságok mindenütt maradványföldnek minősítették, s ezért rendkívül magas váltságösszeget kel-

lett fiaetnik. 1865-ben ehhez a tulajdonhoz kapott 2 kh. 753 D-
51 birtokot./ 499, 500, 501 h.sz./, de ezt 1890-re eladja. Vevő:
herceg Esterházy Miklós. Ismét csak a lakhely és udvar marad, de
ez is kisebb: 772 D-51 és ez is megosztva testvérével egyenlő a-
rányban./ L.: birtokrészleti jegyzőkönyv 1890, 27. hsz, 50, 51/1,
51/2. hrsz./

Nemcsak Kis Nagy József járt így, hanem sok társa is, amit bizo-
nyítanak a község telekjegyzőkönyvei./Kár, hogy a korabeli adó-
és jelzálog kimutatások mind elveszték, ezek sem a Levéltárban, sem
a Telekkönyvi Hivatalban nem találhatók meg; ugyanitt ugyancsak
nem található meg a jegyzőkönyvek egyetlen melléklete sem, így a
jegyzőkönyvek adataiból inkább csak következtetni, mint bizonyítani
lehet./ E tények figyelembevételével állapítható meg, hogy
1865 - 1890-ig a telekkönyvi bejegyzések szerint 27 esetben van
eladás, ami természetesen sokkal több ügyletet jelent, mert egy-egy
darab földet többen vesznek meg, ami újabb aprozódáshoz vezet és
újabb tagosítást igényel. Ugyanígy van bejegyezve 16 esetben meg-
osztás, ez a 16 megosztás azt jelenti, hogy több és több testvér
között oszlik meg a birtok és így 1890-re kialakul a teljes bir-
tok-szóttagoltság. Mellékletek hiányában nem tudni meg azt sem,
hogy hány esetben történt, vagy egyáltalán történt-e birtokelár-
vezetés. Valamennyi jegyzőkönyvön szerepel azonban a bejegyzés, hogy
a maradványföldök váltásdíját törölték a toher-lapról. Bizonyos,
hogy sok esetben jelentette ez a törlés a tönkremenést is még akkor
is, ha ez nem történt éppen árvezetés útján. / 23 /

Az elszegényedés egyik oka községünk esetében tehát kétségtelenül
a községet szinte fojtogató föléssel körülzáró hitbizományi bir-
tok, a parasztok az egyre elaprozódó parcellákon menthetetlenül
süllyedtek a teljes gazdasági felszorzolódás felé.
A 70-es esztendő-konjunktúrája fejlesztően hatott a paraszti áru-
termelésre. Ez viszont meggyorsította a parasztság felbomlási fo-
lyamatának eddigi útját. Ezt jelzik a paraszti földeladások: a ki-
sebb paraszti gazdaságok eladódó birtokosai, a nyomorító kény-
szernek engedve, megváltak földjeik kisebb-nagyobb részétől, így
töve kísérletet a maguk szegényes gazdaságjának fenntartására. /24-
06. old./ Mindoz arra vezetett, hogy a szegényparasztok egyre nö-
vekvő része csupán földjéből nem igen tudott megélni, s ezért más
munka után kellett néznie. Ami a folyamat másik oldalát illeti, a
70-es esztendő-k után ugyanakkor kedvező feltételek teremtődtek -

főként a magas gabonárak révén - az ártermelő paraszti burzsoázia további megerősödéséhez. A nagygazdák jól értettek a pénz- és földszorzáshoz. / 24- 87. old. /

Az alábbi összeállítás annak igazolására szolgál, hogy érzékeltesük a birtokelaprózódás arányát községünk viszonylatában:

A birtokok számának változása 1865 - 1890 között

Birtok-kategória	Birtokok száma 1865		Birtokok száma 1890	
	/ absz. szám /	/ %	/ absz. szám /	/ %
0 - 1	1	3,5	6	13,9
1 - 5	2	7,1	14	32,3
5 -10	13	46,3	16	37,2
10 -15	8	28,9	2	4,7
15 -20	2	7,1	-	-
20 -30	-	-	3	7,0
30 -50	2	7,1	2	4,7
Összesen:	28	100,00 %	43	99,9%

a./ a 0 - 1 holdas csoportban igen nagy a " gyarapodás ". Reisz Ferenc elköltözött a faluból és helyette jött Lukics Vendel; Reisz Ferenc 68/69. hrsz. birtokát Ferró László, József és János / Bódi / vették meg. / 17. sz. tjkv. / Lukics Vendel pedig Kis Ferencnél vásárolta maróknai földjét. / 5 és 35.sz.tjkv. /

/ 23 /

A többi törpebirtokos a családi osztokodás folytán került ebbe a csoportba.

b./ Az 1 - 5 holdas kategóriában található birtokok száma igen szemléltetően mutatja az összes réteg folyamatos és állandó jellegű lesüllyedését, hiszen az itt található gazdák többnyire a felsőbb, a felsőbb kategória ismét a felsőbb szétbonlásra folytán növekszik meg, de csak számban, Azonban szembeélté, hogy az aprózódás mennyiségi növekedése sokkal nagyobb, mint a birtokból jutó részesedés aránya. De ebben a kategóriában az is világosan látható - megfigyelve a birtokok földmennyiségét -, hogy amíg 1865-ben közülük "csak" 2 birtokos áll közelebb az 1 holdasokhoz, addig ez az arány valamivel kedvezőbbnek tűnik 1890-ben, de ez figyelembe alig vehető, hiszen a 14 birtokból itt is 12 áll az 1 holdasokhoz közelebb.

c./ Nem sokkal jobb, sőt talán veszélyesebb a helyzete az 5 - 10

Birtok csoport.	1767.			1809			1859			1865			1890		
	Család	Föld	1családra jut	Család	Föld	1családra jut	Család	Föld	1családra jut	Család	Föld	1családra jut	Család	Föld	1családra jut.
Házasszeller (házhellyel) Zseller (ház és telek nélkül)							1			1					
1/8															
2/8				3	18,7%		5	27,8%		18	75%				
3/8															
4/8	11	100%		12	75%		10	55,5%		3	12,4%				
6/8							2			1					
1				1	7,3%										
Összes.	11	5 ²/₄		16	7 ³/₄		18	7 ³/₄		24	7 ³/₄				

0-1							1	0 ⁶⁹	0 ⁶⁹	1	0 ⁹³¹	0 ⁹³¹	6	2 ²⁷¹	0 ⁵⁷⁸
1-5										2	5 ⁴⁰⁴	2 ¹⁰⁰²	14	38 ¹⁵⁶⁸	2 ⁸⁵⁷
5-10				(1/4) 3	29 ²⁵	9				13	113 ¹²⁸⁵	8 ²⁰⁴	16	119 ¹⁰³⁸	7 ¹³⁵
10-20	11	214 ⁶⁰	9 ⁶⁰⁰	(2/4) 12	234	19 ⁵⁰	(1/4) 5	58 ⁴⁵	23 ⁰³	10	121 ⁵⁵⁷	12 ²¹⁵	2	23 ⁹⁷⁶	11 ¹²⁹⁰
20-50				(3/4) 1	39 ⁰⁰	39 ⁰⁰	(2/4) 10 (20-5)	230 ²²	11 ⁶⁹	2	87 ¹⁴⁵⁰	43 ¹⁵¹⁵	5	137 ⁰⁹⁹	25 ⁶⁶⁰
							(3/4) 2 (30-5)	72 ⁹²	36 ⁴⁵						
Összes.	11	214⁶⁰		16	302²⁵		18	36⁶⁹		28	328¹⁴²⁸		43	321¹²⁵²	

holdások csoportjában szereplő gazdáknak, - a lesüllyedés aránya itt a legnagyobb -, hiszen 1865-ben a 13 főből mindössze 2 fő, de már 1890-ben a 16 főből 9 gazda áll közelebb az alsóbb kategóriához.

d./Az abszolútizmus korára érvényes megállapítás tehát beigazolódtott: az elszegényedés fennáll, a középréteg szétbomlása nagy arányban lépett előre. Községünk helyzete is azt mutatja, hogy itt már talán helytelen is lenne lesüllyedéstről beszélni, hiszen itt már helytállóbb azt megállapítani, hogy a szétbomlás befejeződött. Mert amíg 1865-ben e kategóriában a 10 gazda közül csak 2 áll közelebb az alsó csoporthoz, addig 1890-re ez a kategória szinte teljesen eltűnik, ill. 3 család felemelkedik és 2 ugyan tartja még magát valamennyire, de 5 gazda lesüllyedt.

e./Es a felemelkedés sem megalapozott; bár az tény, hogy a jóművelő parasztság száma abszolút számukat tekintve valóban megnőtt, de a birtokrészesedési arányuk mégsem azt látszik igazolni, mint ha a paraszti burzsoázia tartós megerősödéséről lehetne szó.

Az eddig vizsgált törvényszerűségek szemléletesebbé tétele céljából szükségessnek látszik annak bemutatása is, hogy a számszerű /absz / igazolást miként láthatjuk a birtokmennyiségi részesedés szempontjából bizonyítottak.

Ésért a mellékelt összehasonlítási táblázatot értékelve annak mindkét részéből az elaprocódást, az elszegényedést tudjuk igazolni.

Az I. sz. rész az urbéres arányokat mutatja abszolút számokban, de a fenti tények így is igazoltak.

A II. sz. rész azt mutatja be, hogy a lesüllyedés abszolút számokban való bemutatása mellett igazolható az 1 családra jutó részesedés állandóan csökkenő tendenciája is. Ez a megállapítás vonatkozó a valamennyi kategóriára vonatkozóan. Itt is tisztán megállapítható, hogy a legnagyobb tönkremenést a középréteg élte át, de az alsó /törpebirtokos / csoport szenvedte a legtöbbet, hiszen míg 1865-ben az itt álló 1 gazda birtoka 937 m²-l, addig 1890-ben hatvan vannak itt és 1 családra már csak 578 m²-l föld jut. / A csökkenés családonként 359 m²-l, a csökkenés 38 %-os. /

Az is világosan kell azonban látnunk, hogy a tárgyalt időszak táján "oldja meg" a problémákat a parasztság községünkben. A további apródás, lesüllyedés lényegében megáll, a gazdagparasztság helyzete is konszolidálódik, - számuk ismét visszaszökken, de bizonyos megerősödés is látható-, tehát viszonylagos csend következik. Látszólag semmi nem változik, látszólag minden a legnagyobb rendben van.

mégis ezután következik a szomorú valóság községünk életében, amely tartóztatja a szellemi és fizikai elnyomorodást egyaránt.

A táblázat II. része és a telekjegyzőkönyvek tanúsága bizonyítja, hogy a 80-as évektől egyre súlyosbodó gabonaválság meggyorsította a parasztság bomlásának törvényszerű folyamatát. Bár megelőzően is a konjunktúra éveiben, eléggé előrehaladt már a parasztság bomlási folyamata, ettől az időszaktól azonban az elavult technikával és módszerekkel, silány földdarabkán gazdálkodó kis- és középparasztság sőme, kiket az emelkedő adó és egyéb közterhek mindinkább fogvatartottak, alul maradt az árutermelés megélénkülő versenyében a viszonylag fejlettebb termelőeszközökkel és eljárásokkal gazdálkodó földhalmozó nagygazdákkal szemben. Ennek illusztrálására szolgáljon az alábbi összevetés:

/25-
105 old./

Változás a birtokkategóriákra eső birtokarányban

Kategória	Birtokos száma	Részesedés/%	Birtokos száma	Részesedés/%
0 - 1 kh.	1865-ben: 1	0,2	1890-ben: 6	0,6
1 - 5 "	2	1,6	14	12,1
5 - 10 "	13	34,5	16	37,1
10 - 20 "	10	36,9	2	7,2
20 - 50 "	2	26,6	5	42,7
Összesen:	28 fő	99,8%	43 fő	99,7%

A táblázat mind a bomlás folyamatának, mind az aránytalanság megélénkedésének igazolására teljes bizonyossággal szolgál.

Összegezve az elaprózódás, ill. centralizáció problémáját községünkben, az alábbi megállapításokat tehetjük:

- a./ a XIX. sz. végére nagy mértékben nőtt a legerőtlenebb, 0 - 5 holdas törpebirtokok száma; számuk a későbbiekben sem növekszik, vagyis alulról nem szivódott fel számításba vehető réteg a törpebirtokosok közé;
- b./ felülről, a középrétegek soraiból jelentékeny tömeg süllyedt le az alsóbb, avagy éppen a törpebirtokosok közé; ez tehát a törpebirtok számszerű növekedésének irányába hatott;
- c./ a gazdaparaszti réteg továbbfejlődését elzárja a hitbizományi birtok; itt is bizonyos polarizáció megy végbe. S egészében a birtokviszonyok hullámzása látható, de az arányok alig változnak a későbbi időszakban. A lesüllyedés, ill. felemelkedés mértékét és irányát, ill. arányát szemlélteti a mellékelt rendszeresítés:

birtokok számarányban bekövetkező változás 1865-1890

A birtokok száma	0-1 kh		1-5 kh		5-10 kh		10-20 kh		20-50 kh		összesen	
	absz szám	%	absz szám	%	absz szám	%	absz szám	%	absz szám	%	absz szám	%
1. Nem változott	1 161	3,5	2 141	7,1	13 161	37,2	10 121	4,7	2 151	7,1	28 1431	100,0
2. Nőtt	0				8	28,9	2	7,1	1	3,5	11	39,5
a, kategórián belül												
b, 1 kategóriával			1	3,5	3		2	7,1			3	10,6
c, 2. kategóriával					1	3,5					1	3,5
d, 3. kategóriával												
3. Csökkent												
a, kategórián belül									1	3,5	1	3,5
b, 1 kategóriával					4	14,2	3	10,6			7	24,8
c, 2. kategóriával							2	7,1			2	7,1
d, 3. kategóriával			1	3,5							1	3,5
4. Megszűnt	1	3,5					1	3,5			2	7,1
Összesen	1		2		13		10		2		28	99,6

35,4
38,9

A felső kategória csökken az alábbi terhére / javára /; így a táblából az állapítható meg, hogy a község arculatát kétség kívül részben az agrárproletárságs, részben a törpe- és kisbirtokos tulajd határozza meg; ez határozza meg a község szociális arculatát is. Kétségtelen, hogy kialakulóban van a gazdag, ill. gazdagabb paraszti réteg is; s ha astarti lo holdnál szabjuk meg, ugy eddig a birtokmennyiség 50 %-a jut; de ha a kérdésben az 5 holdig megyünk le, akkor 37 % birtokmennyiség esik ide; ez pedig az elproletarisálódást kétségkívül mutatja, mert a 0-5 holdas kategóriában 20 család eszik a földterület mindössze 12,7 %-án, míg 25 család az összes birtok 27,1 %-át mondhatja magának.

A birtokviszonyok illetően alakulása természetesen log nyoma rá bolygót a gazdasági viszonyokra is.

A paraszti gazdálkodás helyzete 1867 után

Kaposgyarmat életében is jelentős változásokat hoz a kapitalista fejlődés megteremtődésének lehetősége.

A község határának felszine, mint már arról szóltunk, igen változatos. Olyan sikerterület, amely a földművelésre a legalkalmasabb lenne, nincs is. A község határa ősidők óta erdőrengeteg volt; ma is minden oldalról erdő veszi körül a községet. Azt a művelés alá vont területet, amely ma is a mezőgazdaság rendelkezésére áll, a jobbágyoknak kellett az erdőtől elhódítaniuk. A földművelés ennek ellenére a mai napig is a legjelentősebb mezőgazdasági ág az állattenyésztés mellett. Ismeretes az is, hogy az erősödő gazdagparasztság állt a fejlődés élén. Állatállományuk egyre értékesebb és több. Emellett meg kell említenünk azt is, hogy községünk történetében is megállapítható bizonyos fejlődés az intenzívebb szőlő - és gyümölcsstermelés irányába.

A kiegyezést követő másfél-két évtized agrárfejlődésének lényege abban foglalható össze, hogy a magyarországi mezőgazdaság fejlődése a porosz út egy korábbi szakaszából 67 után annak fejlettebb szakaszába érkezett. Ennek a szakasznak fő tartalma - Lenin szavaival - az, hogy " a gazdaság továbbra is egyesíti a ledolgozást és a kapitalizmuson alapuló rendszert, de a súlypont az előbbiről az utóbbira tolódik át." A megtett fejlődés tehát mennyiségi jellegű. Jelentősen emelkedett a gabonatermés terméshozama, mivel kiterjed a szántóterület nagysága is. Ugyancsak látható az is, hogy változatosabbá vált a szántóföldi termelés. / A magyarországi mezőgazdaság, ha fejlődése előre halad is ezekben az években, technikai színvonalát tekintve nem jutott túl a kézimunka feudális elemekkel átszőtt tőkés kooperációján: a fejlettebb gépi technika alkalmazása csak a vezető nagy urodalmakra volt jellemző. A művelés módját illetően sem volt döntő a fejlődés: a középkori eredetű háromnyomású gazdálkodás továbbra is uralkodó maradt, a kulákgazdaságokban is inkább csak a javított háromnyomású gazdálkodás alkalmazására történtek kísérletek. Továbbra is fennállott az egyoldalú gabonagazdálkodás uralma. / 22 - 90,91 old. /

A mezőgazdasági munka termelőkenységének erőteljes és általános fejlődéséről tehát ebben az időszakban még alig beszélhetünk; kevés az ökszerűen gazdálkodó paraszt, és inkább találkozunk olyan birtokosokkal, akik még a kellő fogaterőt is nélkülözik, a szük-

sóges trágyázást és takarmánytermelést is elhanyagolják, ami nélkül viszont nincs haladottabb tőkés gazdálkodás./25 - 103. old./

Mindezt kísérik figyelemmel községünk életében, amelyben lényegében és többségében a megegyező vonások fedezhetők fel, de vannak eltérő jelenségek is.

A gazdálkodásra vonatkozóan az eddigi adatokra támaszkodva nyomon kell kísérnünk adatainkat, mivel a gazdálkodásra vonatkozóan egyébként csak 1897-ből találunk először más, hiteles adatot.

A község határa 1859-től lényegében nem változik, az marad 1902 hold. Ezért a gazdálkodásra olyan adatokból tudunk következtetni, amely adatok a termelés változására utalhatnak. A változatlan községhatár, - a lényeges változás 1865-re bekövetkezik -, a gazdasági helyzet általános kópét mutatja, csak talán élesebben, mint az ország más részén, ahol nem akkora a körülzárttság, mint községünkönél.

A föld megoszlása művelési ágak szerint
/Praraszti földek, urbères viszonyok, 1200 m-öl /

Műv. ágak	1809		1859		1865	
Belsőség	7,75	2,3 %	37 ¹⁸	10,3 %	37 ³³	10,3 %
Szántó	201,50	66,7 %	240,79	66,5 %	211,92	58,6 %
Rét	93,00	30,8 %	83,72	23,0 %	112,45	31,1 %
Összesen:	302,25	99,8 %	361,69	99,8 %	361,70	100,00 %
Télekszám:	7 3/4		7 3/4		7 3/4	

Mint az látható, 1809 és 1859 között a földterület nagyságában lényeges változások történtek. Mind a belsőség, mind a szántó területének növekedése nyilvánvalóan a maradványföldek meglátására vezethetők vissza. A belsőség nagysága 8 %-al nőtt./ 1859-ben is csak 7,75 hold járna és van 37,18 hold, ami megfelel a földterület 8 %-nak./

1859 és 1865 között a szántóterület mennyisége abszolút számokban 8 %-al csökkent, de ugyanannyit nőtt a rétek mennyisége is. A föld megművelése háromnyomásos módszerrel történt. Kaposgyarmat esetében mégis fel kell tételeznünk, hogy a háromnyomásos rendszerről hamarabb tértek át a vetésforgó alkalmazására, mint a megye más területe-

tein, mert, - ha volt is sok probléma a legelőkkel, - azért legelő ekkor még bőven állt a gazdák rendelkezésére; nem volt szükség arra, hogy az amugy is kevés szántóföldet pihentessék.

Az urbérrendezés során a telken kívüli állományok közül a legnagyobb vitát kétségteljesen a legelő és erdő elkülönítése okozta. Ez volt a jobbágyoknak és zselléreknek az egyetlen lehetőség arra, hogy többletföldhöz jussanak; emellett a község a lakosság egyetlen fő pénzszerzési lehetősége az állattartás volt. Ez magyarázza azt a késhegyig menő küzdelmet, amely e kérdésben kialakult. /27-237. old./
A gyarmati birtokrendezés során is a legtöbb panasz a legelőkorlátozás miatt merült fel, valamint a faizási jog megszüntetése miatt. Ezek elérése volt Eszterházy herceg fő törekvése is. A faizással kapcsolatos panaszok a legelőpanaszokhoz kapcsolódnak, hiszen a legelők nagy része az erdőkben voltak, és ezek korlátozása a fához való jutást is korlátozta volna. Kaposgyarmat esetében sem sikerült a gazdáknak teljes győzelmet aratniuk e kérdésben.

Az 1863-as rendezés végül is így zárult le:

a legelőelkülönítés eredménye: telkenként 19 hold / összesen: 148 hold / Eddigi közös legelő 1110 hold volt.

Az erdőelkülönítés eredménye: telkenként 6 hold és a fa ingyen, összesen: 47 hold. / 28-188. old./

Szabó István szerint az elkülönítés után országosan 20-50 %-ot kaptak a régi illetékességből, ami Gyarmat esetében csak az alsó határ szintjén marad, mert itt a részesedés mindössze 23,76 %-os.

/ 29 /

A legelő / erdő/elkülönítése részletezve

<u>közös legelő / erdő / 1859</u>	<u>elkülönösött legelő / erdő / 1865</u>
832 kat. hold	196 ⁸⁸ -----legelő: 149 ⁶⁵ -----erdő: 47 ²⁵

Ezután vizsgáljuk meg részletezve az eredményt és annak következményeit községünk életében a telki állományra, majd a tényleges birtokviszonyra / azaz szükségletre / vonatkozóan:

A problémák egyrészt abból adódnak, hogy az 1848 évi törvények nem adnak semmiféle utbaigazítást sem a faizási jogokkal, sem az erdőhasználattal kapcsolatban. Így az erdőket még jóideig közösen használták a földesurak és a parasztok. /29-126, 127 old./ S miután a parasztok a viszontszolgáltatást megtagadták, megfosztották őket

faizási jogaik gyakorlásától. A pátens pedig előírta, hogy a jobbágyoknak ott, ahol a " faizás törvényes élvezetében " voltak eddig, az erdőből a haszonvételeknek megfelelő erdőrészt kell ki-
szakítani, s ezt az erdőrészt ott kell kiadni a parasztnak, a-
hol a faizást eddig is gyakorlák. Az egész telek után kihatán-
dó erdőföld alsó határa 2 hold, a felső határa pedig 8 hold. A
pátens az erdők elkülönítését nem írta elő kötelező erővel./ 29-
130, 133.old./

Azt azonban a pátens megállapította, hogy ott, ahol a község hatá-
rában elterülő erdő a földterületnek több, mint 26 %-át alkotja,
erdőben kell kiadni a jobbágyi részt./29 - 133.old./

A volt urbérsek egy-egy telek után átlagosan 2 - 6 hold erdőt
kaptak, s az erdőjárandóság csak ritkán érte el a pátensben meg-
engedett 16 holdas kivételes határt./ 29-135.old./

Szabó István számítása szerint egy-egy megyében a következő lege-
lé- és erdőjárandóság esett:

terület	Legelő	Erdő
Somogy megye	10 - 12	4 hold
Kaposgyarmat község	11	2,4 "

/ 29-135.old./

Legelő/erdő/ megoszlásának alakulása

/ gazdaságok részesedése /

Részesedés oka	1859	1865	1890
Telki állomány után kapott	46,2 Pönözés előtt	24 birt.: 8,23 leg.: 6,27 erdő.: 1,96	---
birtokmegoszlás szerint jutot birtokonként	18 birt.: 11. legeleő: 8,2 erdő : 2,4	---	---
a teljes birtok- lási viszony a- lapján jutott	---	28 birt.: 7,00 legeleő : 5,32 erdő : 1,68	43 birt.: 4,55 legeleő : 3,46 erdő : 1,09

Az adatok / táblázat / alapján megállapítható tehát, hogy községünk általában a középarányt, vagy annál valamivel magasabb részesedést kapott a különözés után. De az is megállapítható, hogy a parasztnak javaslata, ill. kérelme a legfelső szintet, ill. a még annál is magasabb részesedést illetően egyáltalán nem volt tulajdonított követelmény. S ha tekintetbe vesszük, hogy a község fő élet-
eleme az állattartás volt, akkor meg éppen azt kell látnunk, hogy vajmi kevés lehetsége nyílt a modernebb gazdálkodás gyors bevezetésére, mert pl. 1890-ben már a részesedés aránya egészen leszűkül,

az állatállomány pedig szükség szerűen növekszik. Ilyen okok miatt kénysszerűl a község még nagyobb áldozatokat is hozni, hogy lét-szükségletét a minimális fokon biztosíthassa. Így pl. a Kukod-nádas dűlőből és a Hajnásai rét-ből a NIR-től/ a hercegi birtok bérletjéért - béreltek 41 kat. hold 1200 m²-öl rétet, a bérleti díj holdanként 120 kg. busa volt. / Később ezt a területet 1918 után megvették a hercegtől örök árban 26 q búzáért, melyet 50 évi törlesztéssel kellett volna kifizetni, ami természetesen előbb megtörtént.- másik községi elhatározás, ill. rendezés: a Lonka-dűlő 7 kat. hold 222 m²-nyi szántóföldnek nem alkalmas területet 1865 után közlegelőnek adják át. Lásd: a telekjegyzőkönyv feljegyzéseit: " A tagosításnál a volt urbéri lakosság számára kibasított legelő és erdőbeli illetőség, hrsz. 91 a Legelő a Lonkán 7²²²." / Telekjegyzőkönyv. 5439/1896.I.21. sz. alatt bejegyezve lesz a " helyszini birtokok " tulajdona. 1933-tól a legeltetési társulaté. Egyébként ez a magyarázata annak is, hogy a parasztek birtoka az 1890-es évben 7²²² holddal kevesebb, mint 1865-ben. / 130./

000

Az első valóban fellelhető hiteles adatok a gazdálkodásról tehát 1897-ből valók. Minden valószínűsége megvan annak, hogy kb. 10-15 évvel előtte sem lehetett a gazdálkodás fejlettebb, mint ebben az évben. A statisztika azonban most csak 36 gazdaságról beszél. Ha az adat megfelel a valóságnak, akkor ez azt jelenti, hogy 1890 után igen hamar megy tönkre 7 gazdaság, megszűnik. Ennek igazolása a népesség alakulása cím alatt található. 1261

Az erdőbirtok teljes egészében a herceg-Eszterházy-féle hitbizományhoz tartozott. Belőle kisbérlet címén 50 holdat bérelt a község. / A hitbizományi birtok, mint bérlet, a Mezőgazdasági Ipari Társaság kezelésében volt, amelynek Somogyban 44 ezer kat. hold bérlete volt. Ez a Rt. bérelte a herceg minden birtokát Somogyban.

Kimutatis a község kezelésében lévő területek műv. ágak szerinti megoszlása az 1865-ös és 1890-es esztendőkből

Szükségese nek látszik annak igazolása, hogy a község miként akarja lehetőségeihez mérten a nehézségeket megoldani. Különösen érdekesnek tűnik e célból megfigyelni a művelési ágak változásának ellentétes irányát a község és a parasztek tervezésében, miként egészítik ki egymást a változások a belterjesebb állattenyésztés megvalósítása érdekében.

A község területe művelési ágak szerint

Műv. ág.	1865		1890	
	Terület	%	Terület	%
Belsőség	0 ⁹⁵⁷	0,04	0 ⁹⁵⁵	0,05
Szántó	15 ³³⁷	7,2	14 ³¹⁵	6,5
Legelő	69 ¹⁵⁸⁵	32,4	53 ⁴²¹	24,1
Erdő	96 ⁸⁴³	45,3	126 ¹⁶⁶²	57,9
Rét	4 ¹⁴⁶⁵	1,9	4 ¹⁶⁶⁰	1,9
Rét-legelő	6 ³⁰⁸	2,9	-	-
Utak	20 ¹⁶²	9,5	21 ⁷³³	9,8
Árok, vizek	1 ³³⁷	0,7	1 ⁶⁰	0,5
Összesen:	214 ¹¹³⁴	99,9	221 ¹⁵⁵⁶	99,85

/ 31 /

A parasztek földje művelési ágak szerint

Műv. ág	1865		1890	
	Terület	%	Terület	%
Üdvar-lakohely	3 ⁵²¹	1,1	4 ⁵¹⁸	1,4
Kert	22 ⁵⁴⁵	6,8	3 ⁵⁰³	1,1
Szőlő	23 ¹⁵⁴³	7,1	18 ²⁷⁸	5,7
Szántó	217 ¹¹²⁶	66,3	228 ²⁴⁰	71,7
Legelő	-	-	1 ¹⁴⁷²	0,4
Rét-szántó	19 ¹¹⁵⁸	5,8	5 ¹¹²⁴	1,7
Rét	40 ³⁰⁸	12,3	59 ⁶³²	18,5
Árok, viz, ut	1 ¹⁶²³	0,3	0 ¹⁴³⁸	0,04
Összesen:	328 ¹⁴²⁴	99,7	321 ¹²⁰²	99,9

/ 31 /

A község területének változásai a következőket mutatják:
a szántóföld terület alig változik, erre nincs is szüksége, a községi tenyészállatok ellátására a mennyiség megfelelő;
ugyanaz vonatkozik a belsőségre is, a községi épületek száma sem mutat változást;
a községi rétek sem növekednek, mert a szükségletet ez lényegében szintén kielégíti;
nagyfokú változást nem árul el a hasznavehetelen terak növekedése sem, bár ez valamennyit már emelkedik, ami feltehetően a birtokok szétaprózódásából következik;
jelentősége van viszont annak, hogy a legelő-terület csökken 16 holddal, a szántó 1 holddal, s eltűnik a rét-legelő / 6 kh /

és ez kb. 23 holdat tesz ki, s ha ehhez hozzávesszük a 7 holdas gyarapodást / az említett Lonka-316 / akkor pontosan megadja az erdőnél tapasztalható 30 holdas növekedést. Tehát bizonyos területeket erdősíteni kell, hogy a kimaradt faizás némiképpen pótolható legyen, de ugyanakkor a legelő is biztosítva legyen, tehát itt legelő-erdők létesítéséről van szó.

Ha parasztek földterületeit vizsgáljuk, a következő megállapításokat tehetjük:

a legnagyobb változást kétségtelenül a kertek igen nagy fokú csökkenése mutatja; ennek töredéke Kkahely-udvar címen szerepel, amire az újonnan épülő házak miatt volt szükség; ez azonban csak töredék, a ~~hasték~~ többsége szántóterületté lesz;

ugyanest figyelhetjük meg a szőlők, rét-szántók csökkenésével kapcsolatban is, ezek is rétté, ill. szántóterületté lesznek. A csökkenéshez kell még vennünk a hasznavehetetlen terület 1 holdas változását is, nem lehet kétséges, hogy ha nagy erőfeszítés kell is az árokpartok, erősen lejtő domboldalak megműveléséhez, a parasztek erre kényszerülnek a földszegénység miatt. A csökkenés összege kb. 39 hold, a növekedés 32 hold. Tehát a kiegyenlítődés megtörtént. / L.: még a Lonkai 7²²² holdas változást is. /

Mindenen jelenség kettős tendenciát mutat: a még meglévő visszahúzó erők érvényesülését és egyben mutatja a fejlődés irányába ható erőfeszítéseket is.

A 90-es évek gazdálkodási viszonyaira tehát az 1895-ös év helyzetét tükröző 1897-es statisztika adataiból következtetünk. Először a már említett gátló tényezők mellett két jellemző adatra kell hivatkoznunk:

az egyik az, hogy a parasztek közül 19 gazda nem rendelkezik semmiféle fogattal sem, ami kétségtelenül a maradi gazdálkodási viszonyokra, a parasztság elszegényedésére enged következtetni:

kettős lófogata van.....15 gazdának;

tehén-fogata van..... 2 " " i

Összesen van fogata....17 gazdának.

A másik jellemző adat: műtrágyát az egész közösségben nem használtak; a gazdák biztosítást nem kötöttek.

Sok adat mutat azonban arra, hogy fejlődés, előrelépés, ha kis mértékben is, de történt.

/ A számadatok teljesen az említett statisztikákból valók, egyéb megállapításoknál már figyelembevevők voltak a ma élő idősebb generáció visszaemlékezései is, amelyek meglehetősen megbízhatóak, jónevű és jóképességű emberek adtak tájékoztatást./32/

Gabonaféléket, főleg búzát, rozsot, árpat és zabot termeltek. A kapásnövények közül a burgonya, kukorica és cukorrépa termesztése a legelterjedtebb. A jobb fekvésű földeken, a laposabb területeken, ahol több nedvességet kapott a növény, kendert, cukorrépat és zöldségféléket termelnek ma is. / Ma is élő dülvő-, vagy dülvérész nevek: "Kenderasztató tők, Hagykert", stb./A takarmányszükségletet, mint a réti szóna, a lóhere és^a baltacin termesztésével biztosítják.

A patakok mentén, a mélyebben fekvő helyeken tuzet, a völgyek mélyén kosárfűzet, a partos, szakdélkos részeken akácfa, az utak mentén vadrózsa-, som-,ogyoró-, kökény-bokrot találni. A legelőkön gyakori a boróka-fenyő és a fekete szeder. A községet körülvevő erdő fái közül leggyakoribb a tölgy, bükk, gyertyán, szil, cser, fenyő, éger és hárs.

A szőlőben és a belseknek ugynevezett " szivás " részén gazdag a gyümölcsfaállomány. A ma már öregedő gyümölcsfák a belterületeken és a régi szállás helyén is a régebbi fejlett gyümölcstermelést bizonyítják. Ma is vannak szép gyümölcsösök, de a fák eléggé elhanyagoltak, és a gyümölcstermelés korántsem játszik olyan jelentős szerepet még a táplálkozás területén sem, mint régen. Az 1897-es összeírások alapján volt a községben 163 db. alfafá, 127 körtefa, 55 cseresznyefa, 664 meggyfa, 565 őszibarack, 810 szilvafa, 49 diófa és 369 eperfa, vagy ahogy a népnyelven nevezik: szederfa.

/ 26 /

A szenttermelés mellett mindig jelentős szerepet töltött be az állattenyésztés. A szenttermelés ugyanis függvénye az időjárásnak, viszont az állattartás mindig biztos jövődelmet jelentett a gazdaságok számára. Gyarmaton az állattartásra mindig nagy gondot fordítottak. Az állatokat jobbra a szabadban tartották egész évben, csak télen, mikor a hideg vagy a hó miatt nem járhatták az állatok a legelőt vagy az erdőt, akkor hajtották őket a " szállásra." Ma is így nevezik a község azon részét, amelyik a Joges-kut felé esik, ahol a mai napig is látszanak a szálláshely marad-

ványai, nyomai. Valószínű, hogy a község első települése is e körül lehetett, csak később húzódtott a völgy széle felé, a mai helyére.

A jobbágyfelszabadítás után megszorították az állattartást is, mivel az elkülönítési perek alkalmával leszűkítették a legelőket, és ezáltal csökkent a marhák járásának a tere. A lakosság kénytelen volt az intenzívebb istállózó állattartásra áttérni. Ez az áttérés szükségszerűen maga után vonta a takarmánnyal bevetett területek növekedését, és a szilaj magyarfajta marha tarka marhafajtára való cseréjét is. Az istállózó marhatartással növekedett a trágyahozam; ennek következtében emelkedett a szántóföldek terméshozama is. Valószínű, hogy a szállás is a jobbágyfelszabadítás után szűnt meg szállás lenni, mivel a szétszórt belső telkeket most már egy tagban osztották ki. Így a megnövekedett belső telken volt hely az istálló számára.

Az állattartásból származó tejtermékeket kezdetben inkább a család fogyasztotta el; az állatok eladásából pedig készpénzre tett szert. A tejtermékek aruként való forgalomba hozatala a századforduló táján alakult ki a község gazdálkodásában, amikor megépítették a Kaposvár-Szigetvár vasutvonalat, s így a város közelhozása elősegítette a piacozást.

Az állattartás alakulása 1895-1911-ig:

<u>1895:szarvasmarha:</u>	<u>bika-borjú:</u> 3;	<u>fajta szerint:</u>	magyarfajta 21
	<u>üsző-tehén:</u> 80;		pirostarka 89
	<u>tinó-ökör:</u> 40;		<u>egyéb szinesl3</u>
	<u>Összesen:</u> 123;		<u>Összesen:</u> 123
<u>sertés:</u>	530;	<u>ló: mén</u>	6
<u>baromfi:</u>	789;	<u>kanca</u>	40
<u>méhcsalád:</u>	16;	<u>herólt</u>	7
<u>juh:</u>	1;	<u>Össz.:</u>	53
<u>1911:szarvasmarha:</u>	- magyarfajta: -	<u>16:</u>	74
	pirostarka: 152		
	<u>borjak száma:</u> 53		
	<u>Összesen:</u> 205		
<u>sertés:/ mind mangalica/</u>	808		

Minkét állatszámolásnál Gyarmat község állatállományában szerepelt a vörösalmai urodalomban lévő sertéshizláló és gőblyhizláló állatállománya is. Így tehát az elkülönítés lehetetlen, a fejlődés ütemét azonban így is érzékelteti. Tudjuk, hogy a nagybirtokon sokáig megmaradt a magyarfajta szarvasmarha mint vonóerő. A paraszti gazdaságok, - bár később térnek át a tarkafajta marhatartásra-, gyorsabban átállnak a színes fajta marha tenyésztésére. Így volt ez Gyarmat esetében is, mert nyomonkövethetően ki lehet mutatni, hogy a magyar fajta marha tenyésztése mintegy 15 éves időtartamon belül megszűnt. Vele párhuzamosan a tarkafajta szarvasmarhák száma szaporodott, sőt duplájára emelkedett. Az újfajta szarvasmarha-állomány szaporítása elősegítette a tejgazdálkodás fejlődését is, sőt egyetlen módja lett annak. A magyar fajta szarvasmarha háttérbe szorult igavonás területén is a hidegvéri lóval szemben.

A juhállomány fejlődéséről nem lehet beszélni, az a község életében szerepet soha nem játszott. A szőlők erőteljesebb fejlődésével egyidőben az állomány is megnőtt, de legfeljebb családokként egy-egy darabot tartottak, ezt is csupán a szürettel kapcsolatos szokások megtartása céljából.

A falu lakosságának életmódját a kapitalista fejlődés nem bolygatta meg. Látszólag hatástalanul suhant el a völgyben megbújt falu fölött. Azonban mégsem így történt. A község lélekszám alakulását vizsgálva - sok évtizedre visszamenőleg és előre is -, meg kell állapítanunk, hogy ebben a sommi nem történelemben van mind a mai napig valami nyugtalanító, valami szomorú.

A népeesség alakulása

Azzal, hogy 1848-cal a jobbágy tulajdonosa lehetett a földnek, szemében annak értéke óriásira nőtt. Kivált nagy értéket jelentett a föld Gyarmaton, ahol különben sem állt módjában a most már jogilag szabad parasztságnak, hogy földet vásárolhasson. A határ 68,4 %-án herceg Eszterházy erdeje terjeszkedett, amelyhez hitbizományi birtok mivolta miatt különben sem lehetett hozzányulni. Mivel a többi szomszédos zselici községek volt jobbágyai is hasonló helyzetben voltak, mindenütt kevés volt a termőföld, - arra felé sem lehetett terjeszkedni. Az ilyen állapot mélyen érintette azokat a somogyi községeket, amelyeknek határában nem éppen erdő képezte a nagybirtokot, de a Zselicben ez százszorosán

hatott. Hogy önmagát védje a község, befelé fordult, az egyke utjára lépett. Az egykezés a mezőgazdaság porosztatás fejlődésének rendellenes megnyilvánulása.

A lakosság számának alakulása 1784-1962-ig

1784	1900	1912	1925	1941	1949	1960	1962
261	217	279	227	220	222	222	222

/ 34 /

Ha az utolsó 60 év lélekszámalakulását nézzük - nem számítva bele az 1912-es év kiugrását, aminek valószínű oka az, hogy nagyszámú cigányság telepedett meg a község határában és azok nagy része hamarosan tovább is ment-, stagnálást kell megállapítanunk.

Ez természetesen csak az egyik oldal, hiszen 1784 és 1900 között egy másik tendenciának is kell lennie, mert ebben a tárgyalt időszakban a lélekszám már nagy fokú visszaesést mutat. Ennek pedig bizonyos mértékig oka a belső vándorlás kialakulása, majd fokozódása.

A mozdulatlanság igazolására hadé álljon itt a következőkben mellékelt születési és elhalálozási statisztika: adatai az 1880-1895 közötti időszak állapotát mutatják.

ooo

A múlt század 90-es éveiből vett adatok azt bizonyítják, hogy az egykezés Gyarmat esetében már a múlt század 70-80-as éveiben kezdetét vette. Itt említjük meg, hogy nemcsak a helvét vallású községek lakosságát pusztította ez a kóros népbetegség, hanem a katolikusokat lakta községeket is. Kétségtelen, hogy szoros összefüggés van az egykezés és a parasztbirtok elaprózódása, a parasztság elszegényedése között. A mezőgazdaság porosztatás fejlődésének elfajulása következtében egyes jómódú községek valósággal elnéptelenedtek. A statisztika alapján 1880-1895 közötti 16 év átlagát tekintve a születések és az elhalálozások arányban álltak egymással. Gyarmat esetében az egykezésnek nem azzal az esetével találkozunk, amikor a halálozás nagyobb arányú, mint a születés; hanem a kettő tudatos, vagy véletlen összhangjával. Gyarmat elég kicsi község ahhoz, hogy ne a véletlennek vegyük ezt. A volt jobbágyok utódai általában itt maradtak, s csak úgy tudtak maguknak megfelelő életkörülményt biztosítani a határ szűkös volta miatt, ha a lélekszám szaporodását akár természetellenesen is szabályozták.

Születés			Elhalálozás			
Év	férfi	nő	férfi		nő	
			száma	kora	száma	kora
1880.	2	3	4	5nap 18hét 9hó 1év	8	5hét 78év 28év 18év 4év 2év 5év 9év
1881.	5	1	1	2év	2	55év 1év
1882.	1	5	5	64év 22év 2hó 2óra 2nap	7	10év 6év 4év 34év 4év 2hét 1hó
1883.	5	1	—		3	64év 48év 28év
1884.	5	3	5	64év 22év 2hét 2óra 2nap	—	
1885.	3	3	2	halva szül. 79év	2	79év 73év
1886.	2	3	2	2hét halva szül.	4	1nap 75év 67év 60év
1887.	1	2	1	5hét	1	49év
1888.	1	1	2	65év halva szül.	—	
1889.	2	4	—		3	77év 1év 2hét
1890.	2	2	2	15év 35év 3év	1	78év
1891.	3	1	1		5	92év 22év 4év 7év 8év
1892.	2	3	3	68év 1év 1hét	—	
1893.	2	1	2	69év 10év	2	62év 59év
1894.	4	—	4	78év 54év 13év 1hét	4	60év 56év 55év 23év
1895.	2	2	1	70év	—	
D. sz.	42	35	35		43	

1. Szentes László 2/4 telkes

Első felesége meghalt; újra nősült. Az új asszony hozott egy gyermeket: neve Pusztai János.

Pusztai János

Egy leánya volt: Pusztai Anna. Ő férjhez ment Kovács Istvánhoz; tehát vőt hozták a házhoz.

Kovács István

Egy leánya volt: Kovács Anna.

Ez férjhez ment Takács Sándorhoz.

Takács Sándor

Egyetlen leánya volt: Takács Erzsébet.

Ő férjhez ment Berkes Istvánhoz.

Berkes István

Egy fia volt: Berkes Rudolf.

Berkes Rudolf

ma ő a családfő.

.....

2. Molnár Gáspár 1/4 telkes

Gyermeke nem volt, hozott a házhoz egy szegény, távoli rokont eselődként. Majd a birtokát ráhagyta a házzal együtt. Ez volt idős Török György.

idős Török György született: 1838.

7 gyermeke volt; de csak egy maradt életben.

A legidősebb 10 éves volt, ez maradt életben:

ifju Török György. / A többi meghalt "hülésben."/

ifju Török György született: 1874.

Három gyermeke volt. Julianna meghalt "hülésben". Rozáliát férjhez adták a szomszédos Simonfa községbe, otthon maradt Török János.

Török János született 1898.

most ő a családfő. Született egy leányuk: Erzsébet. Ő 1922-ben ^{született majd 1942-ben} férjhez ment Kaposvárra.

Török Erzsébet-tel kihal a család paraszti ága.

.....

Magyon elgondolkoztató tényekre vagy inkább találgatásokra vagyunk utalva, ha az elhalálozottak korát vizsgáljuk. Az elhalálozottak közül a statisztika alapján 50 % még a 18. életévét sem töltötte be. Ha ezt tovább vizsgáljuk, egészen megdöbbentő tények előtt állunk. Ugyanis a 39 fiatalok között elhalálozott közül 23 még az 1 életévét sem töltötte be. A halotti anyakönyvek a legtöbb esetben nyavalyatörést említenek a halál okául. Feltehetnénk azt a kérdést is, hogy vajon az egyéven alul elhalálozottak világrajövetele óhajtott volt-e vagy nem? Ez magyarázatot adhatna halálukra is. Kétségtelen, hogy a fertőző gyermekbetegségeknek is nagy szerepe volt ebben.

Akaratlanul is eszünkbe ötlük egy másik gondolat is : miért éppen a Zselicben volt annyi javasasszony, vagy Üntőasszony, ahogy itt még ma is nevezik őket. Az egykezés szoros összefüggésben van a nép tudatlanságával és műveletlenségével - legalább is ebben az esetben./ A gyarmati példa - illetve egykezés - gondolom, nemcsak egy községre vonatkozott, hiszen hasonló körülmények között élt a többi zselici község népe is. / 35 /

Az egykezés gyakorlati megvalósulásának ábrázolására álljon itt egy melléklet./ A tények valódiságát néprajzi gyűjtés folytán igazolhatom./ / 36 /

Csupán illusztrálás céljából nem érdektelen statisztikai adatok alapján közölnöm a lakosság foglalkozásának állapotát az 1900-as ézstendőből: volt 116 kereső és 101 eltartott. A keresők közül földműveléssel foglalkozott 106; iparral foglalkozott 9; a közlekedés területén - vasuton - dolgozott 3; közzolgálatot látott el 1 fő. / 37 /

Mint már említettem, a lakosság létszámalakulását - ha nem is döntő mértékben-, de kétségkívül befolyásolta a belső elvándorlás kialakulása és sokáig szinte állandó folyamata.

Dr. Kanyar Józsefnek a somogyi parasztságról írt munkája figyelemre méltó községünk életére vonatkoztatva is: "a nagybirtok fojtó karjaiban semmiféle terjeszkedési lehetőséghez nem jutottak.a tájat/ falut/ sáncszerűen körülvevő Eszterházy hercegség uradalmi miatt. E községek öt-hat gyermekes családjai a földéhség miatt csak ki / el /vándorlással tudtak menekülni. A népszaporulat következtében beállott telek és házi fundusok teljes elaprózódásáról lehet meggyőződni. Expanzív terjeszkedési lehető-

ség a fojtó nagybirtok miatt nem állott rendelkezésükre. Így befele hasadtak széjjel a legkisebb parcellákra a paraszti családok birtoktestei. Nem kellett óriásnak lenni ahhoz, hogy valaki könnyedén átléphesse az itt lakó parasztok "nadrágszija-szóles" telkeit. A paraszti birtok legkisebb egységre való atomizálása volt az okozata a nagybirtok halálos ülelésének s egyben legfőbb oka a ki-el-vándorlásnak.

Gyarmaton már korábban megkezdődött ez az elvándorlás a már említett okok miatt. Innen azonban nem kellett külföldre menni, hiszen a környező - főként baranyai - falvak birtoktestei alacsonyabb kategóriába voltak sorolva, a birtokárak 3 : 1 arányban álltak Gyarmat és közöttük / Néprajzi megfigyelés, de kétségtelen igazság, hogy ha a faluban valaki földet akart eladni, azt a legnagyobb titokban tartották, és vallomások szerint a birtokok eladása többségében, éjszaka történtek meg a legnagyobb titokban. Amíg Gyarmaton egy-egy hold föld ára 1 200 Ft, sőt annál esetenként több is volt, addig a szomszédos baranyában 3-500 Ft-ig ment az ára. / Néhány adattal alátámasztható ez a folyamat Gyarmat életében:

- Bicó István / Nagy István veje / 1884-ben / 2/4 telkes / 3 gyermek,
Tormásra / Baranya m. / költözött. / Ott volt parcellázott terület. /
- Kis Ferenc 1887-ben / 2/4 telkes / 2 gyermek
Tormásra költözött / testvérével élt együtt egy házban, a 2/4 telkek közös birtoklásával;
- Forró György 1900-ban / 2/4 telkes / 5 gyermek,
Kaposkeresztur-Pusztamező parcellázott területre;
- Forró János 1903-ban / 2/4 telkes / 4 gyermek;
Hozsgóra / Baranya m. / költözött, ¹⁹⁰³ majd onnan 1912-ben
visszaköltözött Kaposkeresztur-Pusztamezőre / Homogy /
- Tof Mihály 1912 / 1/4 telkes / 5 gyermek;
Gödreszentmártonba / Baranya m. / költözött; /39/

ooo

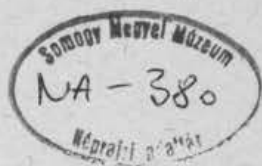
A község kicsi, amelyről szóltunk. Élete mégis küzdelmes, mint a többi falué. Népét jól ismerem, hozzájuk nőtem. Tovább figyelem életüket: multjukat méginkább meg akarom ismerni, hogy jobban tudjam értékelni dolgos jelenüket és még jobban bizhassak jövőjükben. Szorgalmas, becsületes emberek lakják, multjukkal már igazoltak, jelenük is kedvezően alakul, de most sem küzdelmek nélkül.-

ooo

J e g y z e t e k

2. Urbakönyveiről

1. Levéltári adatok híján Csánky Dezső megyei monográfiájára kell támaszkodnunk.
2. Csánky Dezső: Somogy vármegye monográfiája. Bp. 1912. *Ugyen únis!*
3. K.A.L. 1695-ös telekösszeírások. ?
4. K.A.L. 1720-as országos összeírások.
5. K.A.L. 1767-es urbéri összeírások.
6. Az első magyar népszámlálás 1784-1787. Bp. 1960. 11. lap.
7. K.A.L. Urbéri peres ügyek: 1836; 1853-1863.
8. K.A.L. " " " " " "
9. Szabó István: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914-ig. / I. kötet. Ak. kiadó 1965. / *Ugyen únis!*
10. K.A.L. Urbéri peres ügyek: 1836; 1853-1863.
11. K.A.L. " " " " " "
12. K.A.L. " " " " " "
13. K.A.L. " " " " " "
14. K.A.L. " " " " " "
15. K.A.L. " " " " " "
16. K.A.L. " " " " " "
17. K.A.L. " " " " " "
18. Mérey Klára: A somogyi parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba. / Ak. kiadó. Bp. 1965. / 219 old.
19. Mérey Klára: u. az 220 old.
20. K.A.L. Az 1865-ös birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján készült összeállítás. / 1865. XI. 25. Paks. /
21. Kaposvári A.F.T.H. Az 1890-es birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján készült összeállítás. / Az 1875 évi VII. t. c. értelmé szerinti kiigazítások/ értelmé szerinti/ helyett az 1890 évben végrehajtott mérnöki helyszínelés alapján új birtokrészleti jegyzőkönyvek szerkesztettek. /
22. Pach ²s. P. Hanák P.: Magyarország története az abszolútizmus és dualizmus korában. / 2 füzet. Tankönyvkiadó Bp. 1964. 73. old.
23. Kaposvári Telekkönyvi Hivatal telekjegyzőkönyvei.
24. Pach Hanák: u. az. 86 old.
25. Pach Hanák : u. az. 87 old.
Hanák Péter-Sándor Vilmos : u. az. 3 füzet. 105. old.
26. Magyar Statisztikai Közlöny: 1895. Bp. 1897. A Magyar Korona Országainak közgazdasági Statisztikája. Kiad.: M. kir. Stat. Hiv. 1897. Az 1895. VIII. t. c. alapján. - Gyarmat: 170 old. /
27. Mérey Klára: u. az. 237. old.
28. Mérey: u. az. 188. old.

29. Szabó István: u. sz. 130, 133. old.
30. K. Telekkönyvi Hiv.: 1. sz. telekjegyzőkönyve.
31. K.Á.L. és K.Á.P.T.H. fenti birtokrészleti jegyzőkönyvei alapján.
32. Kaposgyarmati lakosok vallomásai alapján:
Török János	66	éves	Kaposgyarmat,
Magy Lajos	56	"	"
Kisnagy István	56	"	"
Sovány Jenő	62	"	"
Üv. Sovány
Jánosné	80	"	"
33. Magyar Statisztikai Közlemény: 1911. 41. sz.
34. A megfelelő évek összeírásából és népszámlálási adataiból való összeállítás.
35. K.Á.L. " szentbalássi egyházi születési és elhalálozási anyakönyveiből készült összeállítás.
36. Néprajzi gyűjtés adataiból való összeállítás. / Adatközlők fent. /
37. A megfelelő évek összeírásából és népszámlálási adataiból készült összeállítás.
38. Banyar József dr.: Somogyi parasztság, somogyi nagybirtok. / Somogyi Almanach, 2. füzet. Somogy megye Művészeti Tanácsa kiad. 1957. 50-51. old. /
39. Néprajzi gyűjtés alapján: adatközlők fent.